

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΟΜΤΖΙΔΗΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ
(ΑΕΜ: Ι2013179)

**ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΕΣ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ
ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΥΠ.Ε.Ε., 1905/6**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΟΠΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: κκ ΛΑΪΟΥ ΣΟΦΙΑ

ΚΕΡΚΥΡΑ 2017

Στη μνήμη των παππούδων και των γιαγιάδων μου,

Χρήστου - Χριστίνας και Βασιλείου - Θεοδώρας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία μελετά τις ιστορικές συνθήκες, την πληθυσμιακή σύνθεση και τους εθνικούς αγώνες των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων του Βιλαετίου Αδριανούπολης την περίοδο 1905/6. Ως πηγές πληροφοριών μελετήθηκαν τα έγγραφα που περιλαμβάνει το δημοσιευμένο αρχείο του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, τα οποία περιέχουν κυρίως την αλληλογραφία και τις εκθέσεις των ελληνικών προξενείων της Θράκης κατά την απογραφή των οθωμανικών αρχών την εν λόγω περίοδο.

Ευχαριστώ θερμά την επόπτρια καθηγήτριά μου κ. Σοφία Λαΐου για την καθοδήγηση, τις διορθώσεις και τις υποδείξεις της κατά τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας. Επίσης, ευχαριστώ πολύ τον επίκουρο καθηγητή του Α.Π.Θ. κ.Φωκίωνα Κοτζαγεώργη, για τις χρήσιμες πληροφορίες που μου έδωσε και για την αρωγή του στην αναζήτηση σχετικής βιβλιογραφίας. Ιδιαίτέρως, όμως, οφείλω να ευχαριστήσω και τον Δρ.Πέτρο Γεωργαντζή σε ερευνητικό πόνημα του οποίου κατεξοχήν στηρίζεται η παρούσα εργασία. Όταν πριν από περίπου δύο δεκαετίες, ολοκλήρωνε την κοπιαστική έκδοση των «Προξενικών Αρχείων Θράκης», στον πρόλογο εξέφραζε την ευχή να γίνει το έργο του πηγή μελέτης για νέους ερευνητές. Είχα την τιμή κατά την συγγραφή αυτής της εργασίας να βιώσω εμπειρικά αυτό το ένθερμο ενδιαφέρον του.

Σπυρίδων Δομτζίδης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
1. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	10
1.1. Το Βιλαέτι Αδριανούπολης στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα.....	10
1.2. Η εκκλησιαστική διάθρωση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων	13
1.3. Τα ελληνικά προξενεία στη Θράκη	16
1.4. Η σύνθεση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων	19
1.4.1. Οι ελληνόφωνοι.....	19
1.4.2. Οι σλαβόφωνοι/βουλγαρόφωνοι	21
1.4.3. Οι αλβανόφωνοι.....	23
1.4.4. Οι τουρκόφωνοι	24
1.4.5. Οι βλαχόφωνοι.....	25
1.4.6. Οι Ρωμά	27
2. ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1905/6 ΣΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ	29
2.1. Η διεξαγωγή της απογραφής και η στάση των ελληνικών προξενείων	29
2.2. Τα αποτελέσματα της απογραφής.....	41
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	45
I. ΧΑΡΤΕΣ.....	45
II. ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ	47
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	49

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα αναπτύχθηκε έντονη μέριμνα για τον χριστιανικό πληθυσμό των βαλκανικών περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τα νεοϊδρυθέντα βαλκανικά κράτη. Η Ελλάδα, η Σερβία, η Βουλγαρία, η Ρουμανία και αργότερα η Αλβανία προσπάθησαν να προσεταιριστούν κοινότητες των ορθοδόξων χριστιανών Οθωμανών υπηκόων με τις οποίες υπήρχαν κοινά πολιτιστικά στοιχεία - όχι πάντα γλωσσικά- και να τους εντάξουν στο έθνος τους¹. Στη Μακεδονία, τη Θράκη και την Ήπειρο δραστηριότητες όπως η ίδρυση και λειτουργία αντίστοιχων σχολείων συνέβαλαν στη δημιουργία και καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης. Οι προξενικές αρχές αποσκοπούσαν στην εξάπλωση της εθνικής τους ιδέας με στόχο την επιρροή της χώρας τους στις περιοχές που οι πληθυσμοί εντάσσονταν συνειδητά στο έθνος τους και με απώτερο σκοπό την πιθανή εδαφική επέκταση.

Στο κλίμα αυτό, στη Μακεδονία και τη Θράκη, καθοριστικής σημασίας ήταν η ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας, η οποία αναγνωρίστηκε από το οθωμανικό κράτος το 1870. Η ύπαρξή της δίχασε το ρωμέικο μιλλέτι (Rum milletti), δηλαδή τους υπαγόμενους στο Οικουμενικό Πατριαρχείο ορθοδόξους χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας². Άμεση συνέπεια ήταν να προκύψει παράλληλα με τον εθνικό ανταγωνισμό και ο εκκλησιαστικός. Οι δύο αυτοί ανταγωνισμοί ήταν όμως αλληλένδετοι καθώς, όπως φαίνεται από τα γεγονότα που ακολούθησαν, η ένταξη στη Βουλγαρική Εξαρχία θα σηματοδοτήσει τη βουλγαρική ταυτότητα, ενώ η παραμονή στην υπαγωγή στο Οικουμενικό Πατριαρχείο θα εξελιχθεί στην ελληνική, με τη σύγχρονη έννοια, ταυτότητα και συνείδηση.

¹ Douglas D. 1989, σ.242.

² Κονόρτας Π. 2000, σ.176-177.

Σε αυτές τις συνθήκες εξηγείται το ενδιαφέρον των εμπλεκομένων χωρών και παραγόντων εκείνης της εποχής για την πληθυσμιακή σύνθεση. Εκτός από τις οθωμανικές αρχές, οι οποίες πραγματοποιούσαν απογραφές του πληθυσμού και στατιστικές για τις ανάγκες της αυτοκρατορίας, η Εκκλησία, οι πρεσβείες και τα προξενεία διενεργούσαν και συνέτασσαν για λογαριασμό τους δικές τους στατιστικές, οι οποίες προωθούσαν τις ιδιαίτερες θέσεις τους³ και για το λόγο αυτό τα συμπεράσματα δεν συνέπιπταν απαραίτητα. Τα αποτελέσματα των απογραφών χρησιμοποιήθηκαν, μάλιστα, εκείνη την περίοδο, αλλά και στα χρόνια που ακολούθησαν, σε διεθνείς διαπραγματεύσεις, όπου οι χώρες επεδίωκαν να δείξουν την υπεροχή σε κάθε περιοχή του ενός ή του άλλου στοιχείου και έτσι να διεκδικήσουν τη δίκαιη υπαγωγή της περιοχής στο αντίστοιχο εθνικό κράτος. Για κάθε περιοχή γράφθηκαν κατά καιρούς διαφορετικής οπτικής και αντίθετου προσανατολισμού κείμενα και μελέτες, οι οποίες και κρίνονται από τη σύγχρονη έρευνα⁴.

Το θέμα των πληθυσμών του ευρωπαϊκού τμήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, εξακολουθεί να ελκύει το ενδιαφέρον, από την εποχή εκείνη μέχρι και σήμερα. Οι δεκαετίες που ακολούθησαν, κατά τον 20^ο αιώνα, δεν ήταν ασφαλώς καθόλου απαλλαγμένες από τις εθνικιστικές διαμάχες και έτσι στις εθνικές ιστοριογραφίες των εμπλεκομένων χωρών αναπτύχθηκαν αντίθετες ιστορικές θεωρήσεις που αναφερότανε στην περίοδο του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} και αναπαρήγαγαν το κλίμα της εποχής.

Η σύγχρονη επιστήμη της ιστορίας έχει ως στόχο να μελετήσει με μεγαλύτερη νηφαλιότητα και αντικειμενικότητα την εποχή αυτή -παρόλο

³ Τσικαλουδάκη Μ. 2003, σ.298.

⁴ «*The statistics of Balkan population that are most often seen are those prepared by Bulgarian, Greek, and Serbian nationalists, each wielding population data as a weapon to prove their right to claim territory. The most famous of these are the so-called "Hilmi Paşa statistics."* Recognizing that Ottoman population records were most likely to be accurate, both Greek and Bulgarian apologists quoted from 1905 data that were supposedly recorded in Macedonia by Huseyin Hilmi Paşa». McCarthy J. 2000, σ.29.

που η βαλκανική χερσόνησος εξακολουθεί να αποτελεί έδαφος εθνικών αντιπαραθέσεων- και ερευνά συγκριτικά τις πηγές και τις διαφορετικές εθνικές ιστοριογραφίες⁵. Τα δεδομένα εντάσσονται στην εποχή τους και μπορούν να δώσουν μια καλύτερη συνολική εικόνα.

Σε αυτά τα πλαίσια η παρούσα εργασία μελετά τις ελληνορθόδοξες κοινότητες στο Βιλαέτι Αδριανούπολης (Edrine Vilayeti) κατά τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συγκεκριμένα κατά τα έτη 1905/6 (έτη εγίρας 1321/2). Κατά την περίοδο αυτή οι οθωμανικές αρχές διεξήγαγαν απογραφή⁶ -την τελευταία πριν τους βαλκανικούς πολέμους- και δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή από όλους τους εμπλεκόμενους στον τρόπο που θα καταγραφεί το χριστιανικό στοιχείο.

Πηγή μελέτης αποτελεί το αρχείο του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών [ΥΠΕΞ] και συγκεκριμένα τα έγγραφα που δημοσιεύθηκαν από τον ιστορικό και θεολόγο Π.Γεωργαντζή στο τετράτομο έργο του με τίτλο «*Προξενικά Αρχεία Θράκης*»⁷. Στο έργο αυτό ο συγγραφέας μετά από μακρά και κοπιαστική έρευνα στο Ιστορικό Αρχείο του ΥΠΕΞ την περίοδο 1995-2000, κατάφερε να βρει, να επιλέξει και να αντιγράψει, ώστε να δημοσιεύσει με κατάλληλα σχόλια, έναν μεγάλο αριθμό από σωζόμενα έγγραφα που αφορούν τη Θράκη από το 1833 μέχρι το 1923. Σε αυτά περιλαμβάνονται κυρίως επιστολές που έστειλε στο ΥΠΕΞ η Ελληνική Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης, τα προξενία Αδριανούπολης και Φιλιππούπολης, καθώς και τα υπόλοιπα υποπροξενία και προξενικά πρακτορεία της Θράκης. Επίσης, περιλαμβάνονται σε ορισμένες περιπτώσεις οι απαντήσεις του ΥΠΕΞ στις παραπάνω επιστολές, αλλά και ένα σύνολο από άλλα ελληνικά, βουλγαρικά και οθωμανικά κείμενα που έφθασαν στο ΥΠΕΞ κυρίως μέσω των παραπάνω

⁵ Κονόρτας Π., σ.190.

⁶ Για τις απογραφές των Οθωμανικών αρχών βλ. Karpat K. 1985, ιδιαίτερα για την απογραφή των ετών 1905/6, βλ. σ.35. Για τα αποτελέσματα της απογραφής, με χρονολογία τα έτη 1906/7, σ.162-169. Βλ. και την υποενότητα 2.2 της παρούσης εργασίας.

⁷ Πέτρου Α. Γεωργαντζή, *Προξενικά Αρχεία Θράκης* [στο εξής: ΠΑΘ], τ. Α'-Δ', Ξάνθη (1998-2001).

προξενικών αρχών. Ανάμεσα σε αυτά κάποια είναι αχρονολόγητα και ανυπόγραφα και τα στοιχεία που αντλούνται προέρχονται από το έτος του φακέλου που βρίσκονται, το οποίο παραθέτει ο επιμελητής της δημοσίευσης.

Από το παραπάνω έργο, μελετήθηκε το αρχείο της περιόδου της προαναφερθείσας απογραφής (1905/6), ώστε να ερευνηθούν οι κοινότητες που συγκροτούσαν τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό, δηλαδή τους ορθοδόξους χριστιανούς των ορίων του Βιλαετίου Αδριανούπολης, που παρέμεναν υπό την πνευματική καθοδήγηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και ο οποίος πληθυσμός θα αποτελέσει, λίγο αργότερα, τον ελληνισμό -με τη σύγχρονη έννοια της λέξης- της Ανατολικής και Δυτικής Θράκης. Η επιλογή των εγγράφων που χρησιμοποιούνται είναι ενδεικτική⁸ και σε καμία περίπτωση δεν εξαντλεί, στα όρια της παρούσης εργασίας, τις πηγές του Ιστορικού Αρχείου του ΥΠΕΞ της εποχής. Ωστόσο, αποσκοπεί σε μια πληρέστερη εικόνα -μέσα πάντοτε από το δημοσιευμένο αρχείο του ελληνικού ΥΠΕΞ- της θέσης των ελληνόφωνων και ετερόγλωσσων ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Νότιας Θράκης.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας περιγράφονται οι συνθήκες στις οποίες βρισκόταν το Βιλαέτι Αδριανούπολης, η διοικητική και εκκλησιαστική διάθρωσή του, οι ελληνικές προξενικές αρχές σε αυτό και οι υπάρχουσες ελληνορθόδοξες κοινότητες. Γίνεται αναφορά στον ρόλο των προξενείων, των μητροπόλεων και των ελληνικών σχολείων, σε μια περίοδο που ο «Μακεδονικός Αγώνας» (1904-1908) ήταν σε εξέλιξη και επηρέαζε άμεσα τη Θράκη.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η απογραφή των οθωμανικών αρχών των ετών 1905/6, τα γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκειά

⁸ Σε δημοσίευση εγγράφων της ίδιας περιόδου από το Αρχείο του ΥΠΕΞ, σχετικά με τη Μακεδονία, ο καθηγητής Β.Γούναρης επισημαίνει: «η επιλογή των εγγράφων δεν είναι μια αθώα διαδικασία, ούτε είναι αθώοτερη από αυτή της συγγραφής τους. Η ομολογία αυτή, ως ένα σημείο, αποτελεί κοινό τόπο. Η ιστορία, ούτως ή άλλως, δεσμεύεται από τη διαθεσιμότητα και το ποιόν των πηγών και διαθλάται αναγκαστικά μέσω του πρίσματος του ιστορικού συγγραφέα». Γούναρης Β.Κ. 1998, σ.13.

της και η δραστική παρέμβαση των ελληνικών προξενείων. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες βρέθηκαν ανάμεσα στην προσπάθεια των ελληνικών προξενικών αρχών και του Πατριαρχείου, από τη μία μεριά, που ήθελαν να διατηρήσουν τον χαρακτηρισμό Rum, που θα άνοιγε τον δρόμο για την ελληνική ταυτότητα, και της Βουλγαρίας και άλλων παραγόντων, από την άλλη, που στόχευαν σε διαφορετικούς χαρακτηρισμούς των ορθοδόξων, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα ιδιαίτερα τους συμφέροντα. Οι οθωμανικές αρχές αναζητούσαν και αυτές τον κατάλληλο τρόπο απογραφής που θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της Αυτοκρατορίας και θα ηρεμούσε τις εξωτερικές εμπλοκές.

Στο τέλος παρατίθενται τα αποτελέσματα της απογραφής των οθωμανικών αρχών, αλλά και οι στατιστικές τις οποίες συνέταξαν την ίδια περίοδο ελληνικοί και βουλγάρικοι παράγοντες και οι οποίες περιλαμβάνονται στο αρχείο του ελληνικού ΥΠΕΞ. Γίνεται μάλιστα μια συγκριτική μελέτη και παρουσίαση των παραπάνω αποτελεσμάτων.

1. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

1.1. Το Βιλαέτι Αδριανούπολης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία συντελέστηκαν εσωτερικές αλλαγές οι οποίες την οδήγησαν στον 20^ο αιώνα να έχει στοιχεία παρόμοια με αυτά των ευρωπαϊκών κρατών⁹. Οι μεταρρυθμίσεις και η πολιτική αναδιοργάνωση (Tanzimat) δημιούργησαν με την πάροδο του χρόνου, παράλληλα προς τον εθνικισμό των ευρωπαϊκών κρατών, την ιδεολογία του Οθωμανισμού. Στην υπάρχουσα αυτοκρατορική διαίρεση των υπηκόων σε μιλλέτι που καθοριζόταν ανάλογα με τη θρησκευτική διαίρεση, αναπτύχθηκε πλέον η ιδέα του Οθωμανού πολίτη, ανεξαρτήτως θρησκεύματος¹⁰. Με τις μεταρρυθμίσεις που προηγήθηκαν και το Σύνταγμα του 1876 όλοι οι υπήκοοι του Σουλτάνου ήταν ίσοι ενώπιον του νόμου ως ανήκοντες στο οθωμανικό «έθνος» ανεξαρτήτως θρησκείας και άλλων διαφορών¹¹. Οι μεταρρυθμίσεις παρόλο που προσέκρουσαν σε παραδοσιακά δεδομένα του ισλαμικού κόσμου, άνοιξαν τον δρόμο τόσο προς την ανάπτυξη εθνικής ιδεολογίας στους χριστιανούς Οθωμανούς υπηκόους, όσο και αργότερα στην τουρκική συνείδηση και ταυτότητα στους τουρκόφωνους μουσουλμανικούς πληθυσμούς¹².

Στα βαλκάνια είχαν πλέον δημιουργηθεί εθνικά κράτη και το ευρωπαϊκό μέρος της αυτοκρατορίας είχε περιοριστεί. Ως το 1906 στο ευρωπαϊκό τμήμα διέμενε το ένα πέμπτο του συνολικού πληθυσμού της αυτοκρατορίας, ενώ το 1850 ο πληθυσμός του ήταν ίσος με αυτόν του

⁹ Inalcik H. & Quataert D. 2011, σ.393-395.

¹⁰ Μπακιρτζής Ι.Μ. 2000, σ.19-30.

¹¹ Κονόρτας Π. 2000, σ.176.

¹² Μπακιρτζής Ι.Μ. 2000, σ.26. Για τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς του ευρωπαϊκού τμήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βλ. McCarthy J. 2000.

ασιατικού τμήματος¹³. Το «ανατολικό ζήτημα» δεν είχε κλείσει οριστικά και έτσι η περαιτέρω μείωση των οθωμανικών εδαφών ήταν πιθανή.

Στο θρακικό χώρο μετά την ίδρυση του βουλγαρικού κράτους και την προσάρτηση σε αυτό, της αυτόνομης Ανατολικής Ρωμυλίας (Βόρεια Θράκη) το 1885, ο ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός, όπως και στη Μακεδονία, βρισκόταν σε εξέλιξη. Μετά την ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας, όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, ήταν σημαντική για τη Βουλγαρία η ένταξη στη βουλγαρική Εξαρχία των σλαβόφωνων κυρίως πληθυσμών, ενώ αντίθετα η παραμονή στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και στον χαρακτηρισμό Rum (Ρωμαίος/Ρωμηός), ευνοούσε τις ελληνικές θέσεις και αξιώσεις στη περιοχή. Τον Ιούλιο του 1903 πραγματοποιήθηκε εξέγερση υποκινημένη από βουλγαρικά και αυτονομιστικά ένοπλα σώματα, βορειοδυτικά της Μακεδονίας, ανήμερα του Προφήτη Ηλία (Ιλιντεν), ενώ στις 6 Αυγούστου, πραγματοποιήθηκε μικρότερης κλίμακας βουλγαρική εξέγερση, εντός των ορίων του Βιλαετίου Αδριανούπολης¹⁴. Παρόλο που οι εξεγέρσεις απέτυχαν, η παρουσία ένοπλων ομάδων σε Μακεδονία και Θράκη ήταν μια πραγματικότητα και έφερνε ένταση με τις οθωμανικές αρχές και μεταξύ των χριστιανικών κοινοτήτων. Από το 1904 οργανώθηκαν και ελληνικά ένοπλα σώματα για να αντισταθούν στον εκβουλαρισμό των χριστιανών που επιχειρούσαν οι παραπάνω δυνάμεις και έτσι ξεκίνησε ο «Μακεδονικός Αγώνας» με άμεσες συνέπειες στη Θράκη¹⁵.

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, από το θρακικό χώρο, την εν λόγω περίοδο, είχε απομείνει αυτό που μπορεί να ονομαστεί Νότια Θράκη και περιελάμβανε τη Δυτική Θράκη, που ανήκει σήμερα στην Ελλάδα, την Ανατολική Θράκη που αποτελεί σήμερα το ευρωπαϊκό τμήμα της Τουρκίας, καθώς και ένα τμήμα από τις Νοτιοανατολικές περιοχές της

¹³ Inalcik H. & Quataert D. 2011, σ.396.

¹⁴ Βακαλόπουλος Κ.Α. 1996, σ.239-240.

¹⁵ Γενικό Επιτελείο Στρατού 1998, Μέρος Α', σ.138 κ.ε.

σημερινής Βουλγαρίας. Το μεγαλύτερο μέρος αυτής της έκτασης συγκροτούσε το Βιλαέτι Αδριανούπολης. Δεν συμπεριλαμβάνονταν στο Βιλαέτι το ανεξάρτητο Σαντζάκι Τσατάλτζας στην ανατολική άκρη της Θράκης και φυσικά η ίδια η Κωνσταντινούπολη.

Το Βιλαέτι Αδριανούπολης, κατά την οθωμανική διοικητική διαίρεση της εποχής, διαιρούταν σε σαντζάκια και αυτά σε καζάδες, με έδρα τη σημαντικότερη πόλη ή κωμόπολη. Κατώτερη διοικητική υποδιαίρεση ήταν οι ναχιέδες. Στο αρχείο του ΥΠΕΞ, σε αχρονολόγητο έγγραφο, που βρίσκεται σε φάκελο του 1906, η διοικητική διάθρωση του Βιλαετίου Αδριανουπόλεως είναι η εξής¹⁶:

- α. Σαντζάκιον Αδριανουπόλεως, Καζάδες: Μουσταφά πασά, Κύρτζαλη, Ουζούν Κιοπρού (Έργκενε), Διδυμοτείχου, Ορτάκιοϊ, Χαβζά.
- β. Σαντζάκιον Γκιουμουλδζίνης (σημερινή Κομοτηνή), Καζάδες: Γκιουμουλδζίνης, Σουλτάν Γεργή, Αχή Τσελεμπή, Ξάνθης, Εργή Δερέ, Δαρή Δερέ.
- γ. Σαντζάκιον Σαράντα Εκκλησιών, Καζάδες: Σαράντα Εκκλησιών, Τυρνόβου, Αγαθουπόλεως, Λουλέ Βουργάζ, Βιζύης, Μηδείας, Μπαμπά-Εσκή.
- δ. Σαντζάκιον Δεδέ-Αγάτς (σημερινή Αλεξανδρούπολη), Καζάδες: Δεδέ-Αγάτς, Αίνου, Σουφλίου.
- ε. Σαντζάκιον Ραιδεστού (Τεκφούρ-Δαγ), Καζάδες: Ραιδεστού, Μαλγάρων, Τυρολόης (Τσορλού), Χαριουπόλεως.
- στ. Σαντζάκιον Καλλιπόλεως, Καζάδες: Καλλιπόλεως, Κεσσάνης, Περιστάσεως (Ζάρκιοϊ), Μυριοφύτου, Μαδύτου.

¹⁶ ΠΑΘ, τ.Β', σ.140-141. Βλ. και Κονόρτας Π. 2000, σ.191-193.

1.2. Η εκκλησιαστική διάθρωση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων

Σε κάθε καζά οι πόλεις και τα χωριά είχαν ορθοδόξους χριστιανούς ή μουσουλμάνους κατοίκους, αλλά σε πολλά χωριά και ιδιαίτερα στις πόλεις υπήρχε μεικτός θρησκευτικά πληθυσμός. Συνυπήρχε μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις το αρμενικό και το εβραϊκό στοιχείο, καθώς και ουνίτες ή ξένοι καθολικοί ή προτεστάντες.

Οι ορθόδοξοι συγκροτούσαν κοινότητες γύρω από την εκκλησιαστική ενορία, η οποία ήταν μία σε κάθε μικρό χριστιανικό χωριό και συνήθως περισσότερες στις πόλεις. Εκτός από τους κληρικούς, στους προεστούς κάθε κοινότητας συγκαταλέγονταν και οι μουχτάρηδες.

Με τον όρο «ελληνορθόδοξες» κοινότητες, την εν λόγω περίοδο, ορίζονται οι ορθόδοξοι πληθυσμοί των χωριών ή των πόλεων που παρέμεναν πιστοί στις ενορίες που ανήκαν στις μητροπόλεις ή τις επισκοπές του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, που η λατρευτική ζωή τους ήταν στα ελληνικά και που εξακολουθούσαν να χαρακτηρίζονται ως «Rum orthodoxs» από τις οθωμανικές αρχές. Στην πλειοψηφία ομιλούσαν την ελληνική γλώσσα ως μητρική, υπήρχαν όμως και ελληνορθόδοξοι βουλγαρόφωνοι, αλβανόφωνοι, τουρκόφωνοι¹⁷, βλαχόφωνοι και Ρωμά. Ορισμένες μάλιστα κοινότητες ήταν δίγλωσσες. Οι ελληνικές πηγές της εποχής προκειμένου να αναφερθούν στις «ελληνορθόδοξες» κοινότητες, χρησιμοποιούν επίσης τους όρους «ελληνικές», «ορθόδοξες», «πατριαρχικές» και «ρωμαίικες».

Στον αντίποδά τους, στο χώρο των ορθοδόξων χριστιανών του Βιλαετίου Αδριανούπολης, ήταν οι κοινότητες που ήδη από το 1870, ή και

¹⁷ Σε έγγραφο φακέλου του 1905 που περιέχονται επεξηγήσεις επί των στατιστικών των ευρωπαϊκών Βιλαετίων (Ιωαννίνων, Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης και Αδριανούπολης) αναφέρεται σχετικά με το Βιλαέτι Αδριανούπολης: «Εκ των 336.000 Ελλήνων, απάντων ελληνοφώνων, ελάχιστοι εισίν αι εξαιρέσεις και όλως ασήμαντοι των λαλούντων την αλβανική, τουρκικήν ή βουλγαρικήν, των οποίων ο ολικός αριθμός ανέρχεται μόλις εις 32.000». Επισημαίνεται, μάλιστα, πως και οι περισσότεροι μη ελληνόφωνοι γνωρίζουν την ελληνική και ότι δεν υπάρχουν στο συγκεκριμένο βιλαέτι ρουμανίζοντες ή σερβίζοντες, ούτε όμως -όπως αναφέρει- και βλαχόφωνοι Έλληνες. Γενικά, το ελληνικό στοιχείο είναι τριπλάσιο του βουλγαρικού και λειτουργούν το τρέχον σχολικό έτος 409 ελληνικά σχολεία. ΠΑΘ, τ.Β', σ.202.

στη συνέχεια¹⁸, είχαν προσχωρήσει στη βουλγαρική Εξαρχία¹⁹. Ήταν κατά βάση σλαβόφωνες/βουλγαρόφωνες και η βουλγαρική εθνική ιδέα τους συμπεριλάμβανε στο βουλγαρικό έθνος²⁰. Για τις οθωμανικές αρχές ήταν Οθωμανοί που, με βάση τη θρησκευτική διαφοροποίησή τους, ανήκαν πλέον όχι στο *Rum milleti*, αλλά στο *Bulgar millet*²¹. Στην Αδριανούπολη η Εξαρχία είχε ως εκπρόσωπο αρχιερατικό επίτροπο.

Για το Οικουμενικό Πατριαρχείο οι εξαρχικοί ήταν σχισματικοί²² και για τους φορείς της ελληνικής εθνικής ιδέας έπρεπε να αποτραπεί η εξάπλωση της Εξαρχίας στους σλαβόφωνους πληθυσμούς, διότι δυνάμει Έλληνες ήταν όλοι οι ορθόδοξοι, ανεξαρτήτως της γλώσσας που χρησιμοποίησαν στην εξέλιξη των αιώνων, πολύ περισσότερο που στη Μακεδονία και αλλού μη ελληνόφωνοι πληθυσμοί και πρόσωπα μάχονταν δυναμικά για τον ελληνισμό.

Εκτός από τους εξαρχικούς, υπήρχαν και μεμονωμένες περιπτώσεις χριστιανικών κοινοτήτων, ή μέρος αυτών, που είχαν προσηλυτιστεί από την Ουνία (λειτουργικό τυπικό όμοιο με της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά εκκλησιαστική υπαγωγή στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία). Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο στη Θράκη, η Ουνία εξυπηρετούσε τον βουλγαρικό εθνικισμό²³, γι' αυτό και ονομαζόταν και «Βουλγαρο-Ουνίτες».

¹⁸ Οι περιοχές που μετά το 1870 εξακολουθούσαν να ανήκουν στο Πατριαρχείο, μπορούσαν να ενταχθούν στην Εξαρχία, εάν το επιθυμούσαν τα 2/3 του ορθοδόξου πληθυσμού. Κονόρτας Π. 2000, σ.177.

¹⁹ «Οι Βούλγαροι στο διάστημα 1880-1900, καταφέρνουν να προσελκύσουν την πλειοψηφία των σλαβόφωνων αγροτικών πληθυσμών στο βιλαέτι Αδριανούπολης –από τους 124.000 σλαβόφωνους, οι 110.000 υπήχθησαν στην Εξαρχία και μόλις οι 14.000, κυρίως στη περιοχή Ορτάκιοϊ-Διδυμοτείχου, αναγνωρίζουν το Οικουμενικό Πατριαρχείο». Τσικαλουδάκη Μ. 2003, σ.301.

²⁰ Στην Εξαρχία είχαν προσχωρήσει κατά καιρούς και ελληνόφωνοι. Οι βούλγαροι εθνικιστές θεωρούσαν Βούλγαρους όλους τους Εξαρχικούς, αλλά κυρίως όλους τους σλαβόφωνους. Βλ. Τσικαλουδάκη Μ. 2003, σ.298.

²¹ Κονόρτας Π. 2000, σ.178.

²² Το 1872 με συνοδική απόφαση καταδικάστηκε ο «εθνοφυλετισμός» ως αίρεση.

²³ Βλ. χαρακτηριστικά τις εκθέσεις του έτους 1903 του Μητροπολίτη Ηρακλείας Γρηγορίου προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' και την Ι.Σύνοδο στις οποίες περιγράφοντας τα προβλήματα της μητρόπολής του, αναφέρεται στις προσχωρήσεις στην Ουνία και στον εκβουλγαρισμό. ΠΑΘ. τ.Β', σ.390-406.

Οι μητροπόλεις και επισκοπές του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Βιλαέτι Αδριανούπολης, όπως είχαν διαμορφωθεί στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ήταν οι εξής:

- α. Μητρόπολη Αδριανουπόλεως. Έδρα: Αδριανούπολη.
- β. Μητρόπολη Σαράντα Εκκλησιών. Έδρα: Σαράντα Εκκλησιές.
Επανιδρύθηκε το 1906²⁴.
- γ. Μητρόπολη Λιτίτσας. Έδρα: Ορτάκιοϊ.
- δ. Μητρόπολη Διδυμοτείχου. Έδρα: Διδυμότειχο.
- ε. Μητρόπολη Ηρακλείας. Έδρα: Ραιδεστός.
- στ. Μητρόπολη Μαρωνείας. Έδρα: Γκιουμουλτζίνα.
Περιελάμβανε και τα νησιά Θάσος και Σαμοθράκη.
- ζ. Μητρόπολη Ξάνθης. Έδρα: Ξάνθη. Εκτεινόταν ως τη Καβάλα, που ανήκε στο Βιλαέτι Θεσσαλονίκης.
- η. Μητρόπολη Καλλιπόλεως. Έδρα: Καλλίπολη.
- θ. Μητρόπολη Γάνου και Χώρας. Έδρα: Χώρα.
- ι. Επισκοπή Μυριοφύτου και Περιστάσεως. Έδρα: Μυριόφυτο.
- ια. Μητρόπολη Αίνου. Έδρα: Δεδέαγατς.
- ιβ. Μητρόπολη Βιζύης και Μηδείας. Έδρα: Βιζύη.
- ιγ. Μητρόπολη Σωζουαγαθουπόλεως. Έδρα: Σωζώπολη.
Εκτεινόταν και στο έδαφος της Ανατολικής Ρωμυλίας²⁵.

²⁴ Μετά την ανακήρυξη των Σαράντα Εκκλησιών σε Μητρόπολη, η Ι.Σύνοδος του Πατριαρχείου ζήτησε τη γνώμη του Προξένου Αδριανούπολης σχετικά με το αν θα πρέπει να ενωθεί η Μητρόπολη Λιτίτσας με την συρρικνωμένη πλέον Αδριανουπόλεως. Ο Πρόξενος σε επιστολή με ημερομηνία 2/5/1906 προς την Πρεσβεία και με ημ.3/5/1906 προς το ΥΠΕΞ, εξέφρασε την άποψη να μη γίνει αυτό για εθνικούς λόγους και πρότεινε μια καλύτερη διαρρύθμιση των μητροπόλεων της Θράκης. ΠΑΘ, τ.Γ', σ.113-114.

²⁵ ΠΑΘ, τ.Β', σ.190-197. Σε έγγραφο φακέλου του 1905 δίνονται αναλυτικά στοιχεία για τους οικισμούς κάθε μητρόπολης, τον αριθμό εκκλησιών σε αυτούς, για τα σχολεία, καθώς επίσης και για τις αποσκιρτήσεις προς την Εξαρχία και την Ουνία. Από τον κατάλογο του εγγράφου αυτού λείπουν οι τρεις τελευταίες Μητροπόλεις. Βλ. και Κονόρτας Π. 2000, σ.193, όπου και οι υπόλοιπες Μητροπόλεις της Θράκης.

Στις έδρες των καζάδων που δεν αποτελούσαν έδρες Μητροπόλεων βρίσκονταν οι αρχιερατικοί επίτροποι. Στις ενορίες υπηρετούσαν συνήθως ένας ή δύο ιερείς²⁶.

1.3. Τα ελληνικά προξενία στη Θράκη

Η Ελλάδα συνήλθε γρήγορα από την ήττα του 1897 και τα χρόνια που ακολούθησαν έκανε πρόοδο τόσο στα δημοσιοοικονομικά της όσο και στην ανόρθωση του στρατεύματος²⁷. Τα γεγονότα στην Κρήτη και τη Μακεδονία επανέφεραν την προσοχή των κυβερνώντων, αλλά και της κοινής γνώμης στους «αλύτρωτους» Έλληνες. Η εξωτερική πολιτική, κατευθυνόμενη από το ΥΠΕΞ, είχε ως στόχο την ισχυροποίηση του ελληνικού στοιχείου εκτός συνόρων μέσω της ίδρυσης και συντήρησης ελληνικών σχολείων και της συνεργασίας με τους κατά τόπο εκκλησιαστικούς φορείς και ελληνικούς συλλόγους. Για το λόγο αυτό χορηγούταν χρηματικά ποσά και αποστέλλονταν εντεταλμένα κατάλληλα πρόσωπα. Όταν μάλιστα ο ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός έφτασε στην ακμή του, υποκινήθηκαν και ένοπλα σώματα προς εξυπηρέτηση των ελληνικών συμφερόντων²⁸.

Φορείς της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν οι κατά τόπους προξενικές αρχές. Στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε ιδρυθεί από νωρίς Ελληνική Πρεσβεία. Ο Έλληνας Πρέσβης έχοντας υπό την ευθύνη του τους Έλληνες υπηκόους που βρίσκονταν στα όρια της Αυτοκρατορίας, δεν άργησε να ασχοληθεί και με θέματα των χριστιανών Οθωμανών υπηκόων και πολύ περισσότερο, την εν λόγω περίοδο, με τους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς. Είχε επαφές με το Πατριαρχείο²⁹ και από

²⁶ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τις Μητροπόλεις του Βιλαετίου κατά την περίοδο αυτή, βλ. Σταυρίδης Β. 1996. Βλ. και Ψάλτης Σ. 1919, σ.97-172.

²⁷ Douglas D. 1989, σ.246-241.

²⁸ Για τα ελληνικά ένοπλα σώματα και τη σχέση τους με τα ελληνικά προξενία, βλ. Θεοδώρου Φ. 2001.

²⁹ Χαρακτηριστική είναι η επιστολή με ημ.29/5/1903 του διευθύνοντος του Προξενείου Αδριανούπολης προς τον Πρέσβη, που κοινοποίησε παράλληλα και στον Υπουργό Εξωτερικών, στην οποία εξέφρασε τη διαπίστωσή του πως χρειάζεται συνεργασία της Β.Πρεσβείας με το Πατριαρχείο

κοινού, είτε σε συνεργασία, είτε με ανταγωνιστικό τρόπο, είχαν τη μέριμνα των ελληνικών σχολείων.

Για τα θέματα της οθωμανικής Θράκης³⁰ η Πρεσβεία ήταν ενήμερη, αλλά τις περισσότερες φορές άμεσα αρμόδια για την προάσπιση των ελληνικών συμφερόντων ήταν τα προξενεία και τα υποπροξενεία. Στην Αδριανούπολη λειτουργούσε ελληνικό Προξενείο ήδη από τη δεκαετία του 1830. Ο Πρόξενος³¹ ερχόταν σε επικοινωνία άμεσα με το ΥΠΕΞ, αλλά και με τη Πρεσβεία και τα Υποπροξενεία, των οποίων ο αριθμός είχε αυξηθεί λόγω της ταραχώδους περιόδου³².

Την εν λόγω περίοδο λειτουργούσαν στο Βιλαέτι τα Υποπροξενεία Δεδέαγατς, Ραιδεστού και Ξάνθης. Επίσης, στο παρελθόν υπήρξαν τα Προξενικά Πρακτορεία Καραγατσίου (σημερινό Πορτο-Λάγος) και Γκιουμουλτζίνας³³. Οι προξενικές αρχές, την κρίσιμη αυτή για τον ελληνισμό περίοδο, είχαν την μέριμνα ώστε να καλλιεργηθεί η ελληνική εθνική συνείδηση στις ελληνορθόδοξες κοινότητες³⁴. Το έργο αυτό δεν

και τις Μητροπόλεις, ώστε να αποτραπεί ο προσηλυτισμός των Τουρκόφωνων και Αλβανόφωνων Ελλήνων της περιοχής του, «διότι αι βουλγαρικοί και εν γένει σλαβικοί εν Θράκη προπαγάνδαι από τινος έστρεψαν την προσοχή αυτών προς τα ειρημένα χωριά». ΠΑΘ, τ.Α', σ.281-282.

³⁰ «Απέναντι στην συστηματική οργάνωση της βουλγαρικής δράσης στην Θράκη η αντίστοιχη ελληνική υστερούσε σημαντικά, φαινόμενο που παρατηρήθηκε και στην Μακεδονία παρά το γεγονός ότι εκεί είχε αρχίσει ήδη η έντονη φάση του αγώνα. Υπεύθυνοι για την κατάσταση αυτή θεωρούνταν οι εκκλησιαστικοί εκπρόσωποι του πατριαρχείου, οι διπλωματικοί εκπρόσωποι του ελληνικού κράτους, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο του ελληνικού διδακτικού προσωπικού με εξαίρεση την Αδριανούπολη και τα μεγάλα αστικά κέντρα της Θράκης, αλλά και οι ίδιοι οι Θρακιώτες, οι οποίοι έδειχναν σε μεγάλο βαθμό αδράνεια και αβελτηρία». Βακαλόπουλος Κ.Α. 1996, σ.247.

³¹ Κατά την υπό εξέταση περίοδο, στη θέση του Προξένου Αδριανούπολης -σύμφωνα με τις υπογραφές των εξερχομένων επιστολών του Προξενείου- βρισκόταν ως τον Ιούνιο του 1905 ο Π.Σκάσσης και από τον Ιούλιο του ίδιου έτους ο Κ.Δημαράς.

³² Το Υποπροξενείο Ξάνθης επανιδρύθηκε το 1905. Βλ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου Κ. 1977, σ.110. Ως τον Απρίλιο του 1906 δεν είχε σταλεί Υποπρόξενος και για τον λόγο αυτό ο Υποπρόξενος Δεδέαγατς Ι.Δραγούμης σε επιστολή του προς το ΥΠΕΞ με ημ.22/4/1906 αναφέρει την ισχυρή δράση Βουλγάρων και την ανάγκη να αποσταλεί όχι μόνο Υποπρόξενος, αλλά και σχολικός επιθεωρητής και υπηρεσία Πρακτόρων. ΠΑΘ, τ.Α', σ.496-498.

³³ Για την περίοδο λειτουργίας τους, βλ. Γεωργαντζής Π.Α. 2005, σ.285 κ.ε..

³⁴ Σε έκθεσή του με ημ.11/10/1906 ο Πρόξενος Αδριανούπολης προς την Επιτροπή Ενισχύσεως Ελληνικής Παιδείας παρουσιάζει τον απολογισμό της διαχείρισης εκπαιδευτικών χορηγημάτων του σχολικού έτους 1904/5 και σε έκθεση με ημ.12/10/1906 παρουσιάζεται ο απολογισμός του σχολικού έτους 1905/6. Επίσης, σε φάκελο του 1907 υπάρχει ο προϋπολογισμός των εκπαιδευτικών δαπανών του Προξενείου για το σχολικό έτος 1906/7. ΠΑΘ, τ.Γ', σ.177-184 και σ.136-140. Από τα

ήταν πάντα εύκολο. Η συνεργασία με τους εκκλησιαστικούς φορείς, στον κοινό στόχο Ελλάδας-Πατριαρχείου, που ήταν να παραμείνουν στο ρωμέικο μιλλέτι οι ορθόδοξες κοινότητες, προϋπέθετε ενεργά πρόσωπα τόσο προξένους, όσο και κληρικούς. Σημαντική ήταν και η επιλογή κατάλληλων δασκάλων και σχολικών συμβούλων³⁵. Οι σχέσεις με τις οθωμανικές αρχές, παρά τις κατά καιρούς εντάσεις, ήταν γενικά φαινομενικά ήρεμες και μπορούσε να υπάρξει συνεργασία ιδιαίτερα στον τομέα της αναχαίτισης της βουλγαρικής εξάπλωσης.

Αναμφίβολα, μελετώντας τα κείμενα των προξενείων της Θράκης της περιόδου 1905/6, ξεχωρίζει η δράση του Ίωνος Δραγούμη (1878-1920), ο οποίος υπηρέτησε ως Υποπρόξενος της Ελλάδας στο Δεδέαγατς από τον Σεπτέμβριο του 1905 ως τον Δεκέμβριο του 1906³⁶. Νωρίτερα είχε αναπτύξει δράση στο Προξενείο του Μοναστηρίου, στις Σέρρες και αλλού. Στις πολλές επιστολές που έστειλε ως Υποπρόξενος Δεδέαγατς διακρίνεται το αυξημένο ενδιαφέρον του για τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Καθώς ενημέρωνε το ΥΠΕΞ ή άλλους παράγοντες για την κατάσταση στη Θράκη, εξέφραζε παράλληλα σε πολλές περιπτώσεις την προσωπική κρίση του για τις εξελίξεις, η οποία συνοδευόταν από προτάσεις δυναμικής δράσης. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή που έστειλε στο ΥΠΕΞ, λίγες μόλις μέρες μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, στην οποία διετύπωσε δραστικές προτάσεις για την περιοχή. Σε αυτές συμπεριλαμβανόταν η πρόταση για ενίσχυση εκ μέρους της Ελλάδας της αγοράς γης από Έλληνες χωρικούς και γαιοκτήμονες, η ίδρυση Ελληνικής γεωργικής Τραπέζης με σκοπό την ενίσχυση των Ελλήνων και η εγκατάσταση μόνο Ελλήνων γεωργών στα κτήματα που

παραπάνω γίνεται φανερή η μεγάλη εκπαιδευτική δραστηριότητα και η σχέση των ελληνικών προξενείων με αυτή.

³⁵ Σε πολλές περιπτώσεις στην αλληλογραφία των προξενικών αρχών εκφράζονται κρίσεις θετικές ή αρνητικές για κληρικούς, εκπαιδευτικούς, ή άλλα πρόσωπα ως προς την επάρκεια τους στην εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων.

³⁶ ΠΑΘ, τ.Β', σ.293. Για την εθνική δράση του Ι.Δραγούμη στη Θράκη βλ. και Παπαθανάση-Μουσιοπούλου Κ. 1977, σ.63.

θα αγόραζε η τράπεζα³⁷. Ασχολήθηκε, επίσης, ιδιαίτερος με τα ελληνικά σχολεία και ενδιαφέρθηκε για την ύπαρξη ικανών Μητροπολιτών³⁸. Σημαντική ήταν, τέλος, κατά την παρουσία του στη Θράκη και η δράση του σε σχέση με την απογραφή των οθωμανικών αρχών³⁹.

1.4. Η σύνθεση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων

Στις πηγές της εποχής γίνεται διακριτή η σύνθεση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων βάσει της μητρικής τους γλώσσας. Αυτό, βέβαια, δεν ήταν πάντοτε ξεκάθαρο, διότι υπήρχε και το φαινόμενο να είναι μία κοινότητα δίγλωσση ή να είναι διαιρεμένο ένα χωριό ανάμεσα σε ετερόγλωσσους κατοίκους. Πολύ περισσότερο που τις ταραγμένες δεκαετίες που προηγήθηκαν υπήρξαν κοινότητες που πέρασαν από το Πατριαρχείο στην Εξαρχία και αντίστροφα και έτσι βρέθηκαν σε διαφορετική σφαίρα επιρροής. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η διάκριση που προκύπτει από τις γλώσσες που εντοπίζονται στις πηγές χωρίζει τους ελληνορθόδοξους του Βιλαετίου σε ελληνόφωνους, βουλγαρόφωνους, αλβανόφωνους, τουρκόφωνους, βλαχόφωνους και Ρωμά.

1.4.1. Οι ελληνόφωνοι

Το μεγαλύτερο μέρος των ελληνορθόδοξων του Βιλαετίου Αδριανούπολης είχε ως μητρική γλώσσα την ελληνική. Εκτός από τους έχοντας ελληνική παιδεία και κατά συνέπεια γνώση της ελληνικής, οι - χωρίς ιδιαίτερη, ή καθόλου μόρφωση- αγροτικοί πληθυσμοί ομιλούσαν τα ελληνικά με τον τρόπο που μέχρι σήμερα χαρακτηρίζεται ως

³⁷ Ημ.1/10/1905. ΠΑΘ, τ.Β', σ.291-293. Στο θέμα αυτό αναφέρεται και άλλες φορές αργότερα.

³⁸ Χαρακτηριστική είναι η σύντομη, αλλά ξεκάθαρη επιστολή του προς τον Υπουργό Εξωτερικών Α.Σκουζέ, ημ.22/10/1906, στην οποία ζητεί την αντικατάσταση των Μητροπολιτών Αίνου και Διδυμοτείχου «*διά μητροπολιτών ολιγώτερον αναισθήτων*», τον διορισμό δύο προσοντούχων ειδικών επιθεωρητών των σχολείων και κατηχητών (του νομικού και θεολόγου Σ.Σταμούλη, ο οποίος τελικά σταδιοδρόμησε στην Εκκλησία και του ιατρού και φιλόλογου Κουρτίδη), εκτός και αν το ΥΠΕΞ έχει να προτείνει καταλλήλότερους, την αποστολή του προ πολλού αναμενόμενου αξιωματικού (το συγκεκριμένο αίτημα το γράφει κωδικοποιημένα) και την αγορά γαιών, έστω και αν δεν πρόκειται να εγκατασταθούν άμεσα μέτοικοι. ΠΑΘ, τ.Γ', σ.366-367.

³⁹ Βλ. το 2ο μέρος της παρούσης εργασίας.

«Θρακιώτικο» ιδίωμα, το οποίο έχει διάφορες παραλλαγές. Η γλώσσα της λατρείας της Εκκλησίας ήταν η ελληνική, όπως είχε διαμορφωθεί κατά τη βυζαντινή περίοδο. Η επικοινωνία με τις κρατικές αρχές γινόταν στην τουρκική, την οποία οι περισσότεροι γνώριζαν. Η σύνδεση των ελληνόφωνων αυτών πληθυσμών με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τις Μητροπόλεις και Επισκοπές του είχε βαθιές ρίζες στο χρόνο. Καθώς μάλιστα το ελληνόφωνο Φαναριώτικο περιβάλλον ευνοούσε τη σύνδεση των ορθοδόξων χριστιανών της αυτοκρατορίας με τη βυζαντινή καταγωγή⁴⁰ και την ελληνική παιδεία, δεν ήταν δύσκολο, παρά τις εξωτερικές πολλές φορές πιέσεις, να μεταβούν οι ελληνόφωνοι από την ταυτότητα του Ρωμηού σε αυτήν του Έλληνα, ιδιαίτερα μετά τις εξελίξεις που ακολούθησαν. Χαρακτηριστική είναι η εμφάνιση σε κοινότητες της Θράκης πολλών αρχαίων ελληνικών και βυζαντινών ονομάτων, ακόμα και σε αγροτικούς πληθυσμούς, τα οποία τους διέκριναν εμφανώς από τους ομόδοξους βαλκανικούς λαούς και που διατηρούνται στους απογόνους τους έως σήμερα. Προφανώς, η επιλογή αυτών των ονομάτων έγινε από Έλληνες διδασκάλους και άλλους λογίους.

Ελληνόφωνοι πληθυσμοί μετακινήθηκαν στη Νότια Θράκη και από την Ανατολική Ρωμυλία⁴¹, ιδιαίτερα όταν από το καλοκαίρι του 1906, όσοι δεν εκβουλαγρίστηκαν αναγκάστηκαν να φύγουν είτε προς την Ελλάδα (κυρίως στη Θεσσαλία), είτε στα όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴². Επίσης, ελληνόφωνοι πληθυσμοί εγκαταστάθηκαν την περίοδο που προηγήθηκε και από διάφορα άλλα μέρη της Αυτοκρατορίας, όπως ήταν η

⁴⁰ Κονόρτας Π. 2000, σ.174-175.

⁴¹ Για τις μετακινήσεις χριστιανών και μουσουλμάνων, από και προς τη Νότια Θράκη, την περίοδο από τον ρωσοτουρκικό πόλεμο των ετών 1877/8 έως το 1906, βλ. Τσικαλουδάκη Μ. 2003, σ.306.

⁴² Για τις βουλγαρικές καταπιέσεις των Ελλήνων της Ανατολικής Ρωμυλίας την περίοδο 1891-1907, βλ. ΠΑΘ, τ.Δ', σ.19-39.

Ήπειρος. Στους ελληνόφωνους κατοίκους συγκαταλέγονταν ασφαλώς και οι Έλληνες υπήκοοι που είχαν βρεθεί στη περιοχή⁴³.

1.4.2. Οι σλαβόφωνοι/βουλγαρόφωνοι

Ένα μέρος των ορθοδόξων της Θράκης ομιλούσαν βουλγαρικά. Στις ελληνικές πηγές της εποχής χαρακτηρίζονται «σλαβόφωνοι» ή «βουλγαρόφωνοι». Πριν ακόμα ιδρυθεί η Βουλγαρική Εξαρχία, ανάμεσα στους σλαβόφωνους πληθυσμούς είχε διαδοθεί η βουλγαρική εθνική ιδέα που εξελίχθηκε σε αντίδραση στο ελληνικό, κατά βάση, Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης. Ασφαλώς, μετά την ίδρυση της Εξαρχίας και του βουλγαρικού κράτους, το έδαφος ήταν πιο πρόσφορο για τη διάδοση του βουλγαρισμού και του πανσλαβισμού. Η ΕΜΕΟ (Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση)⁴⁴ και τα άλλα βουλγαροθρακικά κομιτάτα χρησιμοποιούσαν ακόμα και βία προκειμένου να κάμψουν το ηθικό των σλαβόφωνων που παρέμεναν πιστοί στο Πατριαρχείο και την ελληνική εθνική ιδέα, των «Γραικομάνων», όπως τους αποκαλούσαν⁴⁵. Ωστόσο, η Εξαρχία ταυτιζόταν περισσότερο προς τις επιδιώξεις της Βουλγαρίας, από ό,τι τα βουλγαρικής προέλευσης ένοπλα σώματα. Η με κάθε τρόπο επιδίωξη προσεταιρισμού των βουλγαρόφωνων της Θράκης ήταν, όμως, κοινός τόπος όλων⁴⁶.

Στα πλαίσια αυτά ένα μέρος του σλαβόφωνου πληθυσμού έμεινε πιστό στο Πατριαρχείο⁴⁷, δεν προσχώρησε στην Εξαρχία και εκ τούτου

⁴³ Κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 υπήρξαν Έλληνες υπήκοοι κατοικούντες στην Αυτοκρατορία οι οποίοι αναγκάστηκαν να παραιτηθούν της ιθαγένειάς τους. Βλ. την επιστολή του Διευθύνοντος του Υποπροξενείου Δεδεαγας προς τον Πρόξενο Αδριανούπολης, ημ.16/8/1905, ΠΑΘ, τ.Β', σ.122-123.

⁴⁴ Την ονομασία αυτή, που δεν περιείχε τον όρο «Βουλγαρική», την είχε από το 1905. Νωρίτερα άλλαξε διάφορες ονομασίες. Η αρχική ονομασία ήταν «*Βουλγαρική Μακεδονική Αδριανουπολίτικη Επαναστατική Επιτροπή*». Βλ. Χολεύα Ε. 2015, σ.694.

⁴⁵ Βακαλόπουλος Κ.Α. 1996, σ.237.

⁴⁶ Χολεύα Ε. 2015, σ.742-745.

⁴⁷ Σε στατιστική της Μητρόπολης Ξάνθης, ημ.12/12/1905, οι χριστιανικές οικογένειες αφενός χαρακτηρίζονται ως «Ελληνικές» ή «Βουλγαρόφωνες», αφετέρου καταγράφεται ο αριθμός των «Σχισματικών», χωρίς διευκρίνιση της γλώσσας τους. Στις παρατηρήσεις παρακάτω, ανάμεσα στα άλλα επισημαίνεται: «*Αι βουλγαρόφωνα κοινότητες Κάτω Ράικοβο, του καζά Αχή-Τσελεμπί και Γενή-κιοϊ του καζά Ξάνθης διεκρίθησαν και διεκρίνονται διά την εμμονήν αυτών εις το Πατριαρχείον*

παρέμεινε στον ελληνορθόδοξο χώρο⁴⁸. Με μέριμνα των ελληνικών προξενικών αρχών, των ελληνικών συλλόγων και της εκκλησίας, ιδρύθηκαν ελληνικά σχολεία και ελληνικές εκκλησίες, και δι' αυτών διαδόθηκε η ελληνική γλώσσα και καλλιεργήθηκε η ελληνική εθνική συνείδηση, σε διάφορες περιοχές, πριν την ένταξη στο ελληνικό κράτος⁴⁹. Στην πόλη της Αδριανούπολης η υψηλή μορφωτική και οικονομική θέση, ήταν ευνοϊκή προς την ένταξη στον ελληνισμό⁵⁰. Μεγαλύτερη ανάγκη «εξελληνισμού» μέσω της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας είχαν τα βουλγαρόφωνα χωριά, σε σχέση με όλα τα άλλα μη ελληνόφωνα πατριαρχικά, διότι, όπως παρατήρησε ο Πρόξενος Αδριανούπολης, στα υπόλοιπα δεν υπήρχε άμεσα ο κίνδυνος επίδρασης των Βουλγάρων. Σε επιστολή του στο ΥΠΕΞ, σχετικά με την ανάγκη σχολείων, δεν παρέλειψε να αναφέρει ότι στο βουλγαρόφωνο χωριό Οσμανλή, που είχε επισκεφθεί, ένας χωρικός τον ρώτησε με απορία, πώς γίνεται να ονομάζονται Έλληνες, ενώ δεν γνωρίζουν την ελληνική⁵¹.

Ορισμένες φορές η πίεση από τα βουλγαρικά σώματα ήταν μεγάλη και πολλές κοινότητες αμφιταλαντεύθηκαν, ιδιαίτερα οι δίγλωσσες. Κατά αντιστοιχία όμως προς τα παραδείγματα των σλαβόφωνων στη Μακεδονία, που δήλωναν ευθαρσώς την ελληνική τους συνείδηση,

και διά τον διηνεκή και λυσσώδη αυτών αγώνα κατά των σχισματικών από πολλών ετών, διό είναι και άξιοι πάσης υποστηρίξεως...». Παρακάτω αναφέρεται στο μεγάλο χρηματικό ποσό (2.000 λίρες) που η Εξαρχία ξοδεύει στη περιοχή για το μισθό αρχιερατικών επιτρόπων, ιερέων, διδασκάλων κτλ, ενώ η Μητρόπολη Ξάνθης μόλις 85 Οθ.λίρες και προτείνει, αν βρεθούν, να χορηγηθούν και άλλες λίρες στον αγώνα κατά των σχισματικών. ΠΑΘ, τ.Α', σ.487-488.

⁴⁸ Σε διάφορες περιοχές, κυρίως, όμως, γύρω από την περιοχή Ορτάκιοϊ-Διδυμοτείχου. Βλ. Τσικαλουδάκη Μ. 2003, σ.301.

⁴⁹ Σε έκθεσή του ο Γεν. Επιθεωρητής των Ελληνικών Σχολείων Δ.Σάρρος «περί Γκιουμουλτζίνας», ημ.30/1/1906, αναφερόμενος στα πέντε «Σλαβόφωνα δε ελληνοφρονούντα» χωριά της περιοχής, που τη χαρακτηρίζει «εγκαταλελειμμένη», μόνο ένα εξ αυτών έχει δάσκαλο και στο οποίο χρειάζεται άμεσα και διδασκάλισσα, ενώ τα υπόλοιπα δεν έχουν σχολείο και απαιτείται ο άνευ αναβολής διορισμός διδασκαλισσών. Τα χωριά δεν έχουν ούτε εκκλησία και κρίνεται απαραίτητη σε ένα από τα χωριά «η ίδρυσις της εκκλησίας εν η θα εκκλησιάζωνται και πάντα τα παρ' αυτό λοιπά ημέτερα σλαβόφωνα χωριά, άτινα περιτρέχει ο Βούλγαρος ιερεύς προς προσηλυτισμόν». ΠΑΘ, τ.Α', σ.490-494.

⁵⁰ Κονόρτας Π. 2000, σ.184-186.

⁵¹ Ημ.10/5/1906, ΠΑΘ, τ.Γ', σ.119.

υπήρξαν και στον θρακικό χώρο έκδηλες ελληνικές συνειδήσεις σλαβόφωνων.

1.4.3. Οι αλβανόφωνοι

Ανάμεσα στους ελληνορθοδόξους του Βιαλετίου Αδριανούπολης, υπήρχαν και κοινότητες «αλβανόφωνες», οι «Αρβανίτες», όπως ονομάζονται. Στην προαναφερθείσα ερώτηση του βουλγαρόφωνου χωρικού προς τον Έλληνα Πρόξενο, η τοποθέτηση του Προξένου στην επιστολή του προς το ΥΠΕΞ, που ίσως ταυτιζόταν με την απάντηση που έδωσε στον χωρικό, ήταν πως όπως και σε άλλες περιοχές, έτσι και στα όρια της δικαιοδοσίας του υπήρχαν χωριά τουρκόφωνα ή αλβανόφωνα, αλλά «πιστότατα τη εκκλησία και τω έθνει»⁵².

Οι αλβανόφωνοι ήταν μικρό ποσοστό του ελληνορθοδόξου πληθυσμού, ωστόσο, υπήρχαν αλβανόφωνες κοινότητες σε διάφορες περιοχές του Βιαλετίου και τύγχαναν της προσοχής των ελληνικών προξενικών και εκκλησιαστικών αρχών. Η επίσκεψη του Προξένου Αδριανούπολης στο χωριό Αμπαλάρ, με αφορμή τις σχολικές εξετάσεις, είχε ευεργετική επίδραση στους 700 αλβανόφωνους κατοίκους. Οι κάτοικοι αυτοί, ερχόμενοι από το χωριό Ζαλούφι, είχαν κτίσει το χωριό τους πρό είκοσι ετών σε κτήματα που αγόρασαν από Βούλγαρο ιδιοκτήτη. Σε επιστολή του προς το ΥΠΕΞ ο Πρόξενος αναφέρει ότι όλοι είναι πιστοί στο έθνος και την εκκλησία «ημών» και μάλιστα καυχόνται ότι κατάγονται από το Σούλι. Πολλοί, κυρίως από τους νεότερους, γνωρίζουν και την ελληνική γλώσσα. Το σχολείο λειτουργεί ικανοποιητικά, παρά τις αδυναμίες, αλλά οι μαθητές είναι λίγοι λόγω των αγροτικών εργασιών⁵³.

Οι Αρβανίτες της Θράκης, έχοντας την παράδοση της καταγωγής από την Ήπειρο, με κύρια κοιτίδα των περισσότερων το Βιθκούκι⁵⁴,

⁵² ΠΑΘ, τ.Γ', σ.119.

⁵³ Ημ.18/4/1906, ΠΑΘ, τ.Γ', σ.111-112.

⁵⁴ Για τους Αρβανίτες της Ανατολικής Θράκης, την προέλευση, τις πιθανές καθόδους στη Θράκη από τη Βόρειο Ήπειρο και τα χωριά που ίδρυσαν, βλ. Δαλάτσης Δ. 2011.

εντάχθηκαν ομαλά στις δομές του ελληνισμού, όπως και οι υπόλοιποι Αρβανίτες του ελληνικού χώρου. Ασφαλώς, τα ελληνικά σχολεία και η ελληνική γλώσσα της Εκκλησίας ήταν καθοριστικά στην πορεία αυτή. Παρόλο που οι οθωμανικές αρχές σε ορισμένες περιπτώσεις τους ονόμαζαν «Αρναούτ» ορθόδοξους, αυτοί δηλώναν ρητώς ότι είναι «Έλληνες την καταγωγήν και την συνείδησιν». Διαμαρτυρόμενος, μάλιστα, ο Μητροπολίτης Ηρακλείας εκ μέρους του χωριού Παζαρ-Δερέ, έδωσε «τακρίριο» στον Οθωμανό υποδιοικητή Κεσσάνης, ο οποίος και διέκοψε την απογραφή τους, μέχρι την επίλυση του ζητήματος⁵⁵.

1.4.4. Οι τουρκόφωνοι

Όπως στη Μικρά Ασία, έτσι και στη Θράκη, σε πολύ μικρότερο όμως ποσοστό, υπήρχαν και τουρκόφωνοι ορθόδοξοι χριστιανοί. Στους τουρκόφωνους ελληνορθοδόξους της Θράκης συγκαταλέγονται οι «Γκαγκαούζοι» ή «Γκαγκαούζιδες», οι οποίοι βρίσκονται έως σήμερα σε διάφορες χώρες, κυριώς όμως στη Μολδαβία, όπου υπάρχει αυτόνομη περιοχή με το όνομα Γκαγκαουζία. Αυτοί προέρχονται από τον ευρωπαϊκό χώρο, ενώ στο ασιατικό τμήμα της αυτοκρατορίας οι τουρκόφωνοι ορθόδοξοι είχαν άλλες προελεύσεις.

Τον Μάιο του 1903 ένας Ρώσος, φερόμενος ως υπάλληλος του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών, επισκέφθηκε τον Μητροπολίτη Αδριανουπόλεως και τον Γενικό Διοικητή του Βιαλετίου, ώστε να ενημερωθεί για τα υπάρχοντα τουρκόφωνα χωριά της περιοχής γύρω από την Αδριανούπολη και να λάβει άδεια να περιοδεύσει σε αυτά. Ο Διευθύνων του Ελληνικού Προξενείου Αδριανούπολης, αντιλήφθηκε τους πολιτικούς σκοπούς αυτής της επίσκεψης και σε επιστολή του προς τον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών, που τον ενημέρωνε σχετικά, επισήμανε πως προφανώς ο Ρώσος επισκέπτης αναζητά σλαβικές ρίζες στους

⁵⁵ ΠΑΘ, τ.Β', σ.148.

Γκαγκαούζιδες, αλλά σφάλει διότι τα χωριά είναι «ελληνικώτατα⁵⁶». Δύο μόλις μέρες μετά, το ελληνικό Προξενείο εξακρίβωσε ότι ο Ρώσος πράκτορας ήταν συνταγματάρχης του ρωσικού αυτοκρατορικού στρατού. Σε επαφές του, κατόπιν, με δημογέροντες του Διδυμοτείχου, ο Διευθύνων διεπίστωσε πως η Μητρόπολη άρχισε τελευταία να προστατεύει τους τουρκόφωνους και να μεριμνά για την καλλιέργεια της εθνικής ιδέας⁵⁷.

Όταν ο Πρόξενος Αδριανούπολης Κ.Δημαράς, με αφορμή την ερώτηση του σλαβόφωνου χωρικού, αναφέρθηκε και σε πιστά στο έθνος τουρκόφωνα χωριά⁵⁸, ίσως γνώριζε και τη σημαντική πληροφορία που είχε καταγράψει ο προκάτοχός του Π.Σκάσσης, δύο χρόνια πριν, σε επιστολή του προς το ΥΠΕΞ. Αναφερόμενος στο τουρκόφωνο χωριό Χάσκιοϊ, ενημέρωσε πως οι κάτοικοι αυτοαποκαλούνται «ρούμογλου ρουμ», δηλώνοντας την ελληνική καταγωγή και συνείδησή τους⁵⁹.

Γενικά, οι τουρκόφωνοι ορθόδοξοι, όσοι παρέμειναν στο ρωμέικο μιλλέτι και στον ελληνορθόδοξο χώρο, εντάχθηκαν ομαλά στον ελληνισμό. Εκτός από χριστιανικά κράτη, τους ορθόδοξους τουρκόφωνους προσπάθησε κατά καιρούς να προσεταιριστεί και ο τουρκικός εθνικισμός.

1.4.5. Οι βλαχόφωνοι

Στην Ήπειρο και τη Μακεδονία οι βλαχόφωνοι (ή «Κουτσόβλαχοι», ή «Ελληνόβλαχοι», ή «Αρμούννοι») είχαν βρεθεί ανάμεσα στη ρουμανική και την ελληνική εθνική ιδεολογία. Εκτός από την παραδοσιακή σύνδεση με την ελληνική παιδεία, μέσα στον 19^ο αιώνα είχαν ιδρυθεί ρουμανικά

⁵⁶ Ημ.29/5/1903, «Τουρκόφωνα χριστιανικά χωριά υπάρχουν πολλά εν Θράκη, ως τα Χάσκιοϊ, Χάφσα, Σαραπλάρ, Ολ-πασσά, Ιμάμ παζάρ και τινά εν τη επαρχία Διδυμοτείχου ... Πολύ πιθανόν ο κύριος ούτος να επιθυμεί να εξετάση τα ήθη και τα έθιμα των εν λόγω χωρίων και να εξαγάγη το συμπέρασμα ότι οι κάτοικοι αυτών είναι σλαβικής καταγωγής. Σφάλλεται όμως μεγάλως διότι τα χωριά ταύτα είναι ελληνικώτατα, υπαγόμενα εις την ημετέραν Μητρόπολιν και έχοντα ελληνικά σχολεία, ων τα πλείστα συντηρούνται διά των ημετέρων εκπαιδευτικών χορηγημάτων». ΠΑΘ, τ.Α', σ.280-281.

⁵⁷ ΠΑΘ, τ.Α', σ.283.

⁵⁸ Βλ. τις υποσημειώσεις 51 και 52.

⁵⁹ Ημ.20/4/1904, ΠΑΘ, τ.Α', σ.335. Στην ίδια επιστολή αναφέρει πως, λόγω της τουρκικής γλώσσας, οι χωρικοί είχαν μείνει πιο άξεστοι και υπολοιπόταν των ελληνόφωνων.

σχολεία και είχαν αποσταλεί Ρουμάνοι εκκλησιαστικοί φορείς, οι οποίοι στηριζόμενοι στην γλωσσική συγγένεια με τους Βλάχους της Πίνδου, οικοδομούσαν την ένταξη στη ρουμανική εθνική ιδέα, σε αντιδιαστολή προς την ένταξη στον ελληνισμό, συμμαχώντας πολλές φορές και με βουλγαρικές και αυτονομιστικές κινήσεις. Στόχος της Ρουμανίας, ιδιαίτερα από το 1905, ήταν να καταγράφονται οι βλαχόφωνοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο Βλάχ μιλέτ, αντί για το Ρουμ μιλέτ⁶⁰. Η παράδοση, ωστόσο, της εκκλησιαστικής υπαγωγής στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και η ελληνική παιδεία ήταν ευνοϊκά στοιχεία για την αποφυγή της ένταξης των Κουτσόβλαχων στον ρουμανισμό. Εξάλλου, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους υπήρξαν Βλάχοι εθνικοί ευεργέτες και υπέρμαχοι του ελληνισμού.

Στη Θράκη, ανάμεσα στους υπάρχοντες Βλάχους, δεν υπήρχε το διχαστικό κλίμα της Ηπείρου και της Μακεδονίας. Η μικρή παρουσία των Βλάχων που είχαν μετακινηθεί στην περιοχή από την Ήπειρο και τη Δυτική Μακεδονία⁶¹, δεν είχε δώσει καθόλου δείγματα ρουμανισμού. Πολλές φορές, μάλιστα, οι ελληνικές προξενικές αρχές αγνοούσαν την παρουσία τους ή τους συγκατέλεγαν απλά στους Έλληνες Ηπειρώτες⁶². Προφανώς, πολλοί από αυτούς είχαν εξελληνιστεί γλωσσικά, ζώντας σε χωριά ελληνόφωνα, ή και έφθασαν στον θρακικό χώρο ήδη ελληνόφωνοι ή δίγλωσσοι. Όταν ξεκίνησε η απογραφή, ζήτησαν να απογραφούν ως «ρουμ» και όχι «βλαχ» ορθόδοξοι, διότι η δεύτερη περίπτωση θα τους κατέτασσε στον ρουμανισμό και όχι στον ελληνισμό⁶³.

Πλησιέστερο στο Βιλαέτι Αδριανούπολης περιστατικό Βλάχων Ηπειρωτών οι οποίοι είχαν επιρροή από τον ρουμανισμό ήταν στο Σαρίσαμπαν (σημερινή Χρυσούπολη Καβάλας, ανήκε στο Βιλαέτι

⁶⁰ Κολτσίδας Α.Μ. 1994, σ.175-233.

⁶¹ Για τις μεταναστεύσεις Βλάχων από την οροσειρά της Πίνδου προς τη Θράκη, βλ. Κουκούδης Α. 2000, ιδιαίτερα σ.187-192. Βλ. και Κολτσίδας Α.Μ. 1994, σ.120.

⁶² Πρβλ. ΠΑΘ. τ.Β', σ.202. Βλ. και υποσημείωση 17.

⁶³ ΠΑΘ, τ.Β', σ.148. Βλ. και ΠΑΘ, τ.Α', σ.147.

Θεσσαλονίκης, αλλά εκκλησιαστικά υπαγόταν στη Μητρόπολη Ξάνθης). Με αφορμή την αναστάτωση που προέκυψε από την ανάγνωση του ευαγγελίου και στα βουλγαρικά, τη δεύτερη μέρα του Πάσχα του 1906, από έναν σχισματικό, ο Υποπρόξενος Καβάλας απευθύνθηκε αρχικά στον Μητροπολίτη Ξάνθης και ακολούθως στον Υπουργό Εξωτερικών. Στην επιστολή του προς τον δεύτερο, ανέφερε ανάμεσα σε άλλες πληροφορίες ότι «μεταξύ των Ρουμ συγκαταριθμούνται 130 Ελληνόβλαχοι, ων η εθνική συνείδησις ούτε διαφυγής, ούτε σταθερά είναι επί του παρόντος». Η ρουμανική επίδραση ασκείται σε αυτούς από ένα συμπατριώτη τους έμπορο, που τους επισκέπτεται με αυτό τον σκοπό, ενώ συμπαραστάτης των ελληνικών προξενικών αρχών είναι ο εκ Λάιστης Βλάχος ιατρός Οικονομίδης, ο οποίος έχει επιδείξει «ακραιφνή πατριωτισμό»⁶⁴.

1.4.6. Οι Ρωμά

Από τους προηγούμενους αιώνες είχε καταγραφεί η παρουσία των Ρωμά, ή «Αθιγγάνων», ή «Τσιγγάνων» στην περιοχή της Θράκης. Ο Οθωμανός περιηγητής Ελβιγιά Τσελεμπή επισκέφθηκε το 1668 την περιοχή της Κομοτηνής και διεπίστωσε μεγάλο αριθμό Αθιγγάνων χριστιανών, αλλά χωρίς ιδιαίτερη θρησκευτική ένταξη, συνήθως μετακινούμενων από τόπο σε τόπο, οι οποίοι μιλούσαν την ιδιαίτερη γλώσσα τους (ρωμανέ), αλλά γνώριζαν και τη γλώσσα των κατοίκων της περιοχής περί την οποία ζούσαν. Σύμφωνα με τις επικρατούσες αντιλήψεις της εποχής, η προέλευσή τους θεωρούταν από την Αίγυπτο, από όπου και ο χαρακτηρισμός «Γύφτοι» (παραφθορά του Αιγύπτιοι)⁶⁵. Κατά την οθωμανική περίοδο, οι Ρωμά διακρίθηκαν σε χριστιανούς ορθόδοξους που ανήκαν στο ρωμέικο μιλλέτι και σε μουσουλμάνους, διάκριση που υπάρχει στη περιοχή της Δυτικής Θράκης έως σήμερα.

⁶⁴ ΠΑΘ, τ.Γ', σ.459-461.

⁶⁵ Λιάπης Α. 2005, σ.45-55.

Σε ελληνική στατιστική στη Θράκη του 1871, οι Αθίγγανοι καταγράφονται χωριστά από τους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους, χωρίς να διευκρινίζεται αν πρόκειται για τον συνολικό αριθμό τους ή μόνο για μία από τις δύο θρησκευτικές ομάδες τους⁶⁶. Σε ελληνικές στατιστικές, όμως, των αρχών του 20^{ου} αιώνα συμπεριλαμβάνονται στους «Ρουμ» ή «Έλληνες», γι' αυτό και δεν εμφανίζονται χωριστά στους πίνακες⁶⁷. Αλλά και οι ελληνικές προξενικές σε επιστολές τους ανέφεραν ως «Έλληνες Αθιγγάνους»⁶⁸. Σε οθωμανικές στατιστικές⁶⁹ στις οποίες λαμβανόταν υπ' όψη η μη μόνιμη εγκατάσταση των πληθυσμών αυτών, καθώς και σε βουλγαρικές στατιστικές⁷⁰, εξακολουθούσαν να καταγράφονται χωριστά, χωρίς θρησκευτικό χαρακτηρισμό.

⁶⁶ ΠΑΘ, τ.Α', σ.203.

⁶⁷ Βλ. ενδεικτικά ΠΑΘ, τ.Β', σ.312-320 και τ.Γ', σ.82-83.

⁶⁸ ΠΑΘ, τ.Β', σ.526.

⁶⁹ Βλ. ενδεικτικά Karpat K. 1985, σ.167.

⁷⁰ Βλ. ενδεικτικά ΠΑΘ, τ. Γ', σ.90.

2. Η ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1905/6 ΣΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ

2.1. Η διεξαγωγή της απογραφής και η στάση των ελληνικών προξενείων

Στην αρχή του 1905, διαδόθηκε στη Θράκη και αλλού η είδηση για την πρόθεση των οθωμανικών αρχών να πραγματοποιήσουν νέα απογραφή. Η προηγούμενη απογραφή ήταν του έτους 1883. Καθώς, όπως αναφέρθηκε, ο ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός ήταν στην ακμή του, μέριμνα των ελληνικών προξενικών αρχών ήταν η απρόσκοπτη καταμέτρηση του Rum millet, χωρίς περαιτέρω διάσπαση, πέρα από την ήδη συντελεσθείσα με την ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας. Οι Ρωμηοί έπρεπε, αν δεν το είχαν κάνει ήδη, να διδαχθούν άμεσα την Ελληνική καταγωγή τους και να συνδεθούν με το ελληνικό κράτος. Πολύ περισσότερο, να αποτραπεί κάθε ξένη επέμβαση επί των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων και όπου είναι δυνατόν να επιτευχθεί η επιστροφή στο Πατριαρχείο και την ελληνική εθνική ιδέα, κοινοτήτων, που είτε από πίεση, είτε από άλλους παράγοντες είχαν προσχωρήσει στην Εξαρχία, άρα και στον βουλγαρισμό. Η χρονική περίοδος κατά την οποία διεξαγόταν η απογραφή ήταν, εξάλλου, ιδιαίτερα ταραγμένη και βίαιη⁷¹.

Στις 20 Ιανουαρίου 1905 (έτος εγίρας 1321) ο Βαλής (Γενικός Διοικητής του Βιλαετίου) Αδριανούπολης σε επιστολή του προς τον Μουτεσαρίφη (διοικητή σαντζακίου) Δεδέαγατς, εξηγούσε τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να συντάσσονται τα νοφούζια (έγγραφα στα οποία καταγραφόταν τα στοιχεία) των Οθωμανών υπηκόων. Στο ευρωπαϊκό τμήμα διαπιστώθηκε το «λάθος» των αρμόδιων υπαλλήλων να καταγράφουν στους χριστιανούς εθνικούς προσδιορισμούς (Βούλγαρος,

⁷¹ Καθόλη την περίοδο της απογραφής, τα ελληνικά Προξενικά Αρχεία, επισημαίνουν πολλά γεγονότα βίας και καταστροφής τα οποία προέρχονται κυρίως από τη δράση βουλγαρικών συμμοριών. Βλ. ενδεικτικά την επιστολή του Ι.Δραγούμη προς το ΥΠΕΞ, ημ.22/4/1906, ΠΑΘ, τ.Γ', σ.348-351.

Ρωμαίος, Βλάχος) και όχι, όπως όριζε ο νόμος, να καταγράφεται μόνο η θρησκεία (Ισλάμ, Χριστιάν, Μοσεβή). Αυτές οι διευκρινήσεις έπρεπε να γίνουν γνωστές στους αρμόδιους, εν όψει της επικείμενης απογραφής⁷². Στις 14 Φεβρουαρίου του έστειλε και πάλι οδηγίες για την απογραφή και επέστησε την προσοχή να φροντιστεί το ποσοστό των μουσουλμάνων να είναι 80% και να μη νοθευτεί με δολιότητες των χριστιανών⁷³.

Ο Έλληνας Πρόξενος Αδριανούπολης Π.Σκάσης, ενημερώθηκε από τον Γενικό Διοικητή του Βιλαετίου σχετικά με την επικείμενη απογραφή. Στις 3 Μαΐου ενημέρωσε το ΥΠΕΞ, ότι κατά την απογραφή «Ρουμ Ορθόδοξοι» θα καταγράφονται οι πιστοί στο Πατριαρχείο, «Βούλγαροι» οι Εξαρχικοί και στους «Καθολικούς» θα συμπεριλαμβάνονται και οι Βουλγαρο-Ουνίτες. Είχε πληροφορίες, μάλιστα πως οι Οθωμανικές αρχές είχαν αρχικά σκοπό να απογράψουν μόνο με βάση το θρήσκευμα, Χριστιανός ή Μουσουλμάνος, αλλά στην πορεία αποφασίστηκε η παραπάνω διάκριση⁷⁴.

Λίγες μέρες μετά, ο Πρόξενος ενημερώθηκε για την έναρξη της απογραφής σε ορισμένα μέρη της Μακεδονίας και ανέμενε τις εξελίξεις στο Βιλαέτι Αδριανούπολης. Σε επιστολή του προς το ΥΠΕΞ, δήλωνε πως προβαίνει στις απαραίτητες ενέργειες, όπως ο συντονισμός δράσης με τους Μητροπολίτες (ο Αδριανουπόλεως έδειχνε να μην έχει καταλάβει τη σοβαρότητα του θέματος και ήταν σίγουρος πως θα δηλώσουν όλοι οι Πατριαρχικοί «Έλληνες»), τους δασκάλους και τους προύχοντες, ώστε να μην επαναληφθούν αμέλειες του 1883, κατά τις οποίες βρήκαν ευκαιρία οι Βούλγαροι να προσεταιριστούν ορθόδοξες κοινότητες, με διάφορα μέσα. Αναφέρθηκε στην ίδια επιστολή και στα βουλγαρόφωνα χωριά της περιοχής του, όπου επισημάνθηκε ο μεγαλύτερος κίνδυνος⁷⁵.

⁷² «Μετάφρασις εξ αντιγράφου», ΠΑΘ, τ.Β', σ.57-58.

⁷³ «Μετάφρασις εξ αντιγράφου», ΠΑΘ, τ.Β', σ.69.

⁷⁴ ΠΑΘ, τ.Β', σ.81.

⁷⁵ Ημ.18/5/1905, ΠΑΘ, τ.Β', σ.83-85.

Τις ίδιες μέρες, ο Έλληνας Πρέσβης Ι.Γρυπάρης συνάντησε τον Βεζύρη και ενημερώθηκε σχετικά με την διαταχθείσα απογραφή. Στην ενημέρωσή προς τον Υπουργό Εξωτερικών Α.Σκουζέ, ανέφερε πως υπήρχαν διαφορετικές πληροφορίες για την μέθοδο απογραφής και για τις ανακρίβειες αυτές διαμαρτυρήθηκε στον Βεζύρη. Άλλες πληροφορίες έλεγαν πως οι Έλληνες Ορθόδοξοι «το τε γένος και την Θρησκείαν» που άλλαξαν εκκλησία και τώρα δηλώνουν Βούλγαροι, θα προσμετρηθούν με τη παλιά τους δήλωση, δηλαδή ως Πατριαρχικοί. Το ίδιο θα συμβεί και με τους έως τώρα Εξαρχικούς που επέστρεψαν στο Πατριαρχείο. Επίσης, πως θα απογραφούν οι Βούλγαροι μεν ως Εξαρχικοί, οι υπόλοιποι όμως ως Ορθόδοξοι με τον προσδιορισμό του έθνους τους (Σέρβοι, Αλβανοί, Βόσνιοι, Βλάχοι). Αυτό, όμως, διαιρεί τους Πατριαρχικούς και αφήνει ως Έλληνες μόνο τους ελληνόφωνους, ιδιαίτερα μετά τη σύσταση να απογραφούν οι Βλάχοι, οπωσδήποτε ξεχωριστά. Από την άλλη μεριά ο Πατριάρχης είχε πληροφορήσει τον Πρέσβη πως ακόμα και «οι βουλγαρικά ομιλούντες και λεγόμενοι Γραικοί θ' απογραφώσιν ως Ρουμ Ορθόδοξοι». Σε αυτά ο Βεζύρης απάντησε πως το Κράτος το αφορά μόνο η διάκριση ανάμεσα σε Χριστιανούς και Μουσουλμάνους και βάσει αυτής της διάκρισης θα γίνει η απογραφή. Τα υπόλοιπα στοιχεία που θα σημειωθούν, αφορούν καθαρά στατιστικές πληροφορίες «περί των διαφόρων εν Τουρκία στοιχείων». Του είπε, επίσης, ότι για οικονομικούς και για άλλους λόγους η απογραφή θα γίνει επί του παρόντος μόνο δοκιμαστικά σε μερικά μέρη της Μακεδονίας⁷⁶.

Στις 6 Ιουνίου, ο Πρέσβης ξαναέστειλε επιστολή στον Υπουργό, λέγοντας πως έχει νέες πληροφορίες σχετικά με την απογραφή, η οποία είχε ήδη ξεκινήσει σε μερικές περιοχές. Οι οθωμανικές αρχές εξακολουθούσαν να θέλουν την απογραφή των Βλάχων ξεχωριστά, αποφεύγοντας κάθε συναρίθμησή τους με τους Ρωμιούς ή τους

⁷⁶ Ημ.16/5/1905, ΠΑΘ, τ.Α', σ.145-146.

Βουλγάρους. Παρόλο, που η διάταξη αυτή, σχολίασε ο Πρόεδρος, σχετίζεται με την αναγνώριση Βλαχικού έθνους, σε ότι αφορά τη Μακεδονία η πολιτική στοχεύει καθαρά στο να διαιρέσει τα υπάρχοντα στοιχεία και να αναδείξει ως πλειοψηφούν το μουσουλμανικό. Γι' αυτό, τη στιγμή που και τα βουλγαρικά κομιτάτα τρομοκρατούν τους ελληνικούς πληθυσμούς, επιβάλλεται «*σύντονος και επείγουσα μέριμνα των τε Προξενικών ημών αρχών και των Μητροπόλεων*»⁷⁷.

Μέσα στον Ιούλιο, ο νέος Έλληνας Πρόξενος Αδριανούπολης Κ. Δημαράς έστειλε και αυτός προς το ΥΠΕΞ επιστολές σχετικά με την απογραφή. Σε αυτές έκανε εκτενείς αναφορές στις πληροφορίες που είχε σχετικά με τις επιτροπές απογραφής που συστήθηκαν (μετέχει και Έλληνας), τον τρόπο απογραφής, την έναρξη της απογραφής που έγινε στη περιοχή στις 20 του μηνός και επρόκειτο να διαρκέσει τρεις μήνες, στη καθυστέρηση έναρξης στις αγροτικές περιοχές λόγω θερισμού και στα προβλήματα που υπήρχαν. Εξέφρασε και αυτός τον φόβο πως αυτοί που είτε εξαπατήθηκαν με οποιοδήποτε τρόπο, είτε δωροδοκήθηκαν, είτε και εξ αμελείας δήλωσαν Εξαρχικοί το 1883, δεν θα μπορέσουν να διορθώσουν το λάθος, ακόμα και αν τώρα δηλώσουν Έλληνες. Μέσα στις απαιτούμενες ενέργειες ήταν οι περιοδείες στις κοινότητες τόσο του ιδίου, όσο και κατάλληλων προσώπων⁷⁸.

Τον Αύγουστο η απογραφή είχε ήδη ξεκινήσει και σε άλλες περιοχές, όπως στην Υποδιοίκηση (καζά) Ουζούν-Κιοπρού και στη Διοίκηση (σαντζάκι) Καλλιπόλεως. Στο προάστιο του Κιγικίου, το ελληνικό μέλος της επιτροπής διαμαρτυρήθηκε για τη μη αναγραφή ως Ρωμηών (για τις ελληνικές προξενικές αρχές ως Ελλήνων), κατοίκων που από δόλο είχαν δηλώσει Βούλγαροι κατά την τελευταία απογραφή, κάτι που προβλεπόταν, όπως αναφέρθηκε, από τις διαταγές της Γενικής

⁷⁷ ΠΑΘ, τ.Α', σ.147.

⁷⁸ Ημ.8-23/7/1905, ΠΑΘ, τ.Β', 96-106.

Διοίκησης. Ο Πρόξενος επικοινωνήσε για το θέμα με τον Μητροπολίτη, ο οποίος και παρέδωσε τη διαμαρτυρία του (τακρίριο) στη Γενική Διοίκηση. Πρόταση του Προξένου ήταν, να μη δεχθούν να απογραφούν οι εν λόγω κάτοικοι, ακόμα και αν χρειαστεί να πληρώσουν πρόστιμο, μέχρι να απαντήσουν οι οθωμανικές αρχές στη Μητρόπολη. Στον Καζά Ουζούν-Κιοπρού, ο Πρόξενος είχε εμπιστοσύνη στον Μητροπολίτη Ηρακλείας ότι θα μεριμνήσει για τα εκεί αλβανόφωνα χωριά. Στο Σαντζάκι Καλλίπολης, όπου πλειοψηφούσαν οι χριστιανοί έναντι των μουσουλμάνων και ήταν αποκλειστικά Έλληνες, ο Πρόξενος έλαβε τη διαβεβαίωση του Μητροπολίτη Καλλιπόλεως ότι θα φροντίσει να μην αποκρυφθεί το χριστιανικό στοιχείο και να απογραφεί στο σύνολό του, δείχνοντας την υπεροχή του⁷⁹.

Τις ημέρες που ακολούθησαν και ενώ η απογραφή είχε ξεκινήσει και σε άλλες περιοχές του Βιλαετίου⁸⁰, ο Πρόξενος συνέχιζε να επιμένει για το πρόβλημα της μη αναγραφής ως Ελλήνων, των παλαιότερα δηλωθέντων Βουλγάρων. Πιεζόμενος ο Βαλής, παρέπεμψε το θέμα στην Υψηλή Πύλη, της οποίας η απάντηση και αργούσε. Η γνώμη του Προξένου ήταν πως δεν ήταν εντολή της Υ.Π. η προσκόλληση στην απογραφή του 1883, αλλά διαταγή του Γενικού Διοικητή, προκειμένου να αποκρύψει τα κακώς κείμενα του παρελθόντος. Με αφορμή το αίτημα της μη απογραφής των ελλήνων υπηκόων που βρισκόταν στη περιοχή, ο Πρόξενος συναντήθηκε μαζί του και του έθεσε το θέμα. Στη συζήτηση ο Γενικός Διοικητής του έκανε τη σύσταση να αφήσουν τα πράγματα ως έχουν, διότι σε περίπτωση που η Υ.Π. επιτρέψει τη δυνατότητα αλλαγής της δήλωσης του 1883, οι Βούλγαροι θα αξιοποιήσουν κατά αντιστοιχία τη δυνατότητα αυτή σε πληθυσμούς που θέλουν να απογραφούν ως Βούλγαροι. Αυτό δεν άλλαξε τη γνώμη του Προξένου, ο οποίος αντέταξε

⁷⁹ Επιστολή Προξένου Αδριανούπολης προς ΥΠΕΞ, ημ.2/8/1905, ΠΑΘ, τ.Β', σ.109-110.

⁸⁰ ΠΑΘ, τ.Β', σ.112-113.

στον Βαλή ότι επιθυμία των ελληνικών προξενικών αρχών είναι να «χαρακτηρισθώσι ως Έλληνες πάντες οι εις το ημέτερον έθνος ανήκοντες, χωρίς να ζητώμεν να εκβιάζωμεν και τας συνειδήσεις των άλλων, υπό την ρητήν όμως προϋπόθεσιν, ότι η δήλωσις της εθνικότητος αυτών έσται προϊόν της ελευθέρας και ανεπηρεάστου θελήσεώς των και ουχί δόλου ή βίας ή πιέσεων εξασκουμένων υπό τρίτων»⁸¹.

Λίγες μόνο μέρες μετά, ο Πρόξενος επαλήθευσε την πληροφορία που είχε από τη Μητρόπολη Αδριανουπόλεως, ότι οι αρχές επιτρέπουν την αναγραφή ως Ελλήνων (Ρουμ) Ορθοδόξων των άλλοτε καταγεγραμμένων ως Βουλγάρων, αρκεί να έχουν εφοδιαστεί με πιστοποιητικό από την οικεία Μητρόπολη, ότι ανήκουν πνευματικά σε αυτή. Έτσι, μέριμνα προξενικών αρχών και Μητροπόλεων έγινε να εφοδιαστούν με πιστοποιητικά από τις Μητροπόλεις, όλοι όσοι δεν είχαν απογραφεί ακόμη, αλλά και σε περιοχές όπως το προάστιο του Κιγκικίου, που στο μεταξύ είχαν απογραφεί βάσει της παλαιάς δήλωσής τους, ώστε να αιτηθούν μεταβολής των στοιχείων τους⁸².

Τις ίδιες όμως ημέρες, ένα άλλο πρόβλημα παρουσιάστηκε στον Καζά Σουφλίου. Ο Καϊμακάμης (διοικητής του καζά) διέταξε στην περιοχή του να απογράφονται οι χριστιανοί μόνο ως «Χριστιάν», παρά τις οδηγίες του Μουτεσαρίφη. Για το θέμα αυτό κινητοποιηθήκαν ο Πρόξενος Αδριανούπολης, ο οποίος συνάντησε τον Βαλή, αλλά και ο Υποπρόξενος Δεδεαγάτς που συνάντησε τον Μουτεσαρίφη του Σαντζακίου. Την ενέργεια του Καϊμακάμη τη χαρακτήρισαν παράλογη και επιζήμια και για τα ελληνικά συμφέροντα και για την «Τουρκία». Τελικά, το θέμα τακτοποιήθηκε με νέα εντολή του Γενικού Διοικητή⁸³.

Το γεγονός που αναστάτωσε εκείνες τις μέρες όλους τους κατοίκους της Αδριανούπολης, ήταν η μεγάλη πυρκαγιά που ξέσπασε

⁸¹ Επιστολή Προξένου Αδριανούπολης προς ΥΠΕΞ, ημ.12/8/1905, ΠΑΘ, τ.Β', σ.116-118.

⁸² Επιστολή Προξένου Αδριανούπολης προς ΥΠΕΞ, ημ.15/8/1905, ΠΑΘ, τ.Β', σ.121.

⁸³ ΠΑΘ, τ.Β', σ.122-123.

στην πόλη τη νύχτα της 20^{ης} Αυγούστου. Η καταστροφή ήταν μεγάλη. Αναφέρθηκαν 1.125 καμμένες οικίες, 7 εκκλησίες, 3 τεμένη, 13 συναγωγές, 10 σχολεία και εκατοντάδες άλλα κτίρια. Από τις αρχές συνελήφθη ένας Αρμένιος, από την οικία του οποίου ξεκίνησε η φωτιά.

Στις εκτενείς αναφορές και περιγραφές που έκανε προς το ΥΠΕΞ ο Πρόξενος, ανάμεσα στα άλλα ζήτησε τη βοήθεια του ελληνικού κράτους (προθυμοποιήθηκαν ήδη και άλλα κράτη) προς ενίσχυση απόρων ελληνικών οικογενειών, θυμάτων της φωτιάς, κάτι που επέβαλαν και εθνικοί λόγοι. Για την προστασία του εθνικού γοήτρου στη περιοχή άμεση έπρεπε να ήταν η αναστύλωση των καμμένων ελληνικών εκκλησιών και νηπιαγωγείων. Συστήθηκε από τον Μητροπολίτη επιτροπή καταγραφής και αποτίμησης των καταστροφών. Η κατάσταση περιπλέχθηκε, όταν οι Βούλγαροι, οι οποίοι στην Αδριανούπολη *«μετρούνται επί των δακτύλων, αποτελούντες εν συνόλω το προσωπικόν της Μητροπόλεως αυτών και του Γυμνασίου»*, χαρακτήρισαν τη φωτιά εθνική τους καταστροφή (λόγω της καταστροφής της εξαρχικής Μητρόπολης και του βουλγαρικού γυμνασίου) και συκοφάντησαν τη Μητρόπολη Αδριανουπόλεως ότι διαδίδει πως Βούλγαροι έβαλαν τη φωτιά. Για την άρση των συκοφαντιών κινητοποιήθηκαν και οι ελληνικές προξενικές αρχές. Στο κλίμα αυτή της έντασης, οι Βούλγαροι αναζητούσαν κτίριο για τη στέγαση του γυμνασίου τους, ενόψει της σχολικής χρονιάς που θα άρχιζε, αλλά οι Έλληνες δεν τους προσέφεραν οικήματα προς ενοικίαση, όποιο ποσό και αν τους προσέφεραν⁸⁴.

Για να αρχίσει η σχολική χρονιά τον Σεπτέμβριο, ο Έλληνας Πρόξενος μερίμνησε για τα ελληνικά σχολεία της περιοχής. Υπήρξε ιδιαίτερη μέριμνα για το προσωπικό και τη λειτουργία του Ζάππειου Παρθεναγωγείου και επισημάνθηκαν τα σχολεία που είχαν μεγάλες οικονομικές και στεγαστικές ανάγκες. Σε όλα τα χωριά

⁸⁴ ΠΑΘ, τ.Β', σ.124-136.

επαναπροσλήφθηκαν οι διδάσκαλοι και οι διδασκάλισσες, εκτός από το χωριό Δραβίσαινα της επαρχίας Ορτάκιοϊ στο οποίο λόγω ιδιαιτεροτήτων δεν βρέθηκε ακόμα ο κατάλληλος. Το χωριό αυτό είχε πολλές φορές στο παρελθόν προσχωρήσει στην Εξαρχία και παρόλο που πριν από ένα χρόνο επέστρεψε στην Μητρόπολη Λιτίσης του Πατριαρχείου, υπήρχαν ακόμα στοιχεία που αντιδρούσαν σε αυτό. Χρειαζόταν ένας διδάσκαλος με δυναμική παρουσία ώστε να «αποκρούει τις ξενικές επιβουλές»⁸⁵.

Η απογραφή ολοκληρώθηκε μέσα στον Σεπτέμβριο σε κάποια προάστια της Αδριανούπολης, ενώ σε κάποια άλλα υπήρξε καθυστέρηση λόγω της πυρκαγιάς. Οι πληροφορίες που είχαν οι ελληνικές προξενικές αρχές ήταν ότι υπήρξε κάποια μείωση στους Βούλγαρους γύρω από την Αδριανούπολη⁸⁶. Λίγο μετά, όμως, έγινε γνωστό ότι σε χωριό του Δεδέαγατς οι άλλοτε πατριαρχικοί κάτοικοι ζήτησαν να απογραφούν ως Βούλγαροι και η επιτροπή ζήτησε τις οδηγίες της Γενικής Διοίκησης. Ο Πρόξενος μετέβη στον Γενικό Διοικητή και τον ενημέρωσε πως οι κάτοικοι αυτοί δεν ενεργούν ελεύθερα, αλλά εκβιάζονται από βουλγαρικά κομιτάτα, εξηγώντας του τι προηγήθηκε. Ο Βαλής τον άκουσε ευμενώς και υποσχέθηκε να εξετάσει το ζήτημα. Επίσης, σε ένα άλλο χωριό της Αδριανούπολης, οι κάτοικοι που ήταν παλιά σχισματικοί, πριν ενάμισι χρόνο είχαν επιστρέψει στο Πατριαρχείο, αλλά τώρα ήθελαν πάλι να απογραφούν ως Βούλγαροι. Στην ημιτελή επιστολή του Προξένου προς το ΥΠΕΞ, που περιγράφονται τα σχετικά, αναφέρεται η πληροφορία της Μητρόπολης ότι η προ ενάμισι έτους «μετάνοια» των σχισματικών, δεν ήταν ειλικρινής, αλλά ήθελαν να αποφύγουν τις

⁸⁵ Επιστολή Προξένου Αδριανούπολης προς την Επιτροπή προς ενίσχυση της Εκκλησίας και της Παιδείας, ημ.5/9/1905, ΠΑΘ, τ.Β', σ.137-139. Περισσότερα για την ελληνική παιδεία και τους φορείς της στο Βιλαέτι Αδριανούπολης και το ρόλο της στις ελληνορθόδοξες κοινότητες, βλ. Αργυρόπουλος Α. 2003, ιδιαίτερα για την υπό εξέταση περίοδο, βλ. σ.77-95.

⁸⁶ Επιστολή Προξένου Αδριανούπολης προς ΥΠΕΞ, ημ.6/9/1905. ΠΑΘ, τ.Β' σ.140-141.

καταδιώξεις των τουρκικών αρχών, λόγω της εμπλοκής τους σε βουλγαρικά επαναστατικά κινήματα⁸⁷.

Στον αντίποδα αυτών, αλβανόφωνα χωριά των Καζάδων Ουζούν Κιοπρού και Κεσσάνης, παρά τις διαμαρτυρίες των κατοίκων που ήθελαν να απογραφούν ως «Ρουμ ορθόδοξοι», οι οθωμανικές αρχές τους απέγραφαν ως «Αρναούτ ορθοδόξους». Το ίδιο συνέβη και με βλαχόφωνους κατοίκους μερικών χωριών του Καζά Ουζούν Κιοπρού, όπου παρά τις διαμαρτυρίες τους ότι είναι Έλληνες, οι επιτροπές τους απέγραφαν ως «Βλαχ ορθοδόξους». Ο Πρόξενος προέβη σε συντονισμένες ενέργειες με τις Μητροπόλεις προκειμένου να λυθεί το πρόβλημα και επειδή αυτές δεν είχαν αποτέλεσμα, αποφάσισε να επισκεφθεί τον Γενικό Διοικητή⁸⁸.

Στον Καζά Μαλγάρων, ο Υποπρόξενος Ραιδεστού Α.Τζαννέτος διεπίστωσε πως μερικά χωριά που είχαν παλαιότερα απογραφεί ως εξαρχικά, τώρα δήλωναν Ρουμ πατριαρχικά. Σε μερικά άλλα, ωστόσο, παρά τις μεσολαβήσεις παραγόντων της περιοχής, αναγνώριζαν αφενός τον Μητροπολίτη Ηρακλείας, επιθυμούσαν, όμως, να παραμείνουν γραμμένοι «Βουλγαρορτοτοντόξ»⁸⁹.

Στις 22 Σεπτεμβρίου η Υψηλή Πύλη έστειλε προς τη Διοίκηση Δεδέαγάτς (και προς τις άλλες Νομαρχίες της Ρούμελης, δηλαδή τα ευρωπαϊκά Βιλαέτια) τις αποφάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου σχετικά με την απογραφή. Οι υπαγόμενοι στο Ρωμαϊκό Πατριαρχείο έως το έτος 1319 (1903) να απογράφονται Ρωμιοί Ορθόδοξοι, χωρίς διευκρίνιση

⁸⁷ Ημ.9/9/1905, ΠΑΘ, τ.Β', σ.141-142.

⁸⁸ Επιστολές Προξένου Αδριανούπολης προς ΥΠΕΞ, ημ.16,19/9/1905, ΠΑΘ, τ.Β' σ.147-150.

⁸⁹ «κατώρθωσεν ίνα εγγραφώσιν ως Ρουμ Πατριαρχικοί οι κάτοικοι των χωριών Δογαντζή και Χαραλά-Γκιονού, οίτινες εισί 1.050 και οι οποίοι ανεγνώριζον μεν τον Μητροπολίτην Ηρακλείας, ήσαν όμως εγγεγραμμένοι Βουλγαροτοντόξ, καθώς και οι σχισματικοί των χωριών Γιαϊλά Γκιονού, Λιζγάρι, Πισμάν-κιοϊ και Τσελήμ αριθμούμενοι εις 2.610, παρεδέχθησαν μεν ν' αναγνωρίζωσι τον Μητροπολίτην Ηρακλείας, αλλ' υπό τον όρον να ώσιν εγγεγραμμένοι Βουλγαρορτοτοντόξ, τουθ' όπερ και εγένετο, διότι, ως μοι είπεν ο κ.Χ' Έξηντάρης, δεν ήτο δυνατόν να επιτύχη περισσότερον τούτου», Επιστολή Υποπροξένου Ραιδεστού προς ΥΠΕΞ, ημ.23/9/1905, ΠΑΘ, τ.Β', σ.453-454.

εθνικότητας, ενώ οι μέχρι το ίδιο έτος Εξαρχικοί να παραμένουν στο αρχικό τους έθνος και να καταγράφονται απλώς Χριστιανοί. Για τους Βλάχους Πατριαρχικούς να συντάσσεται ιδιαίτερος κατάλογος. Στα νοφούζια που θα δίδονται στους υπηκόους να είναι γραμμένη μόνο η θρησκεία Χριστιάν, Ισλάμ ή Μουσεβή, ενώ οι εθνικές διαφορές να καταγράφονται μόνο στα κρατικά Μητρώα. Την απόφαση αυτή κοινοποίησε ο Μουτεσαρίφης Δεδέαγατς στον πρόεδρο της επιτροπής απογραφής των νουφουζίων, από όπου έφτασε και στις ελληνικές διπλωματικές αρχές για να μεταφραστεί⁹⁰.

Τις μέρες εκείνες είχε αναλάβει ενεγό δράση στο Υποπροξενείο Δεδέαγατς ο Ι.Δραγούμης, ο οποίος και φρόντισε να φτάσει στο ΥΠΕΞ το παραπάνω οθωμανικό έγγραφο. Σε επιστολές του τον Οκτώβριο προς το ΥΠΕΞ, ανέφερε σχετικές με την απογραφή πληροφορίες και παρατηρήσεις. Αφού ενημέρωσε για τις αλλαγές της οθωμανικής διοίκησης σχετικά με τον τρόπο απογραφής, αναζήτησε την αιτία αυτής της μεταβολής. Εάν δεν υπήρχε η ξεχωριστή καταγραφή των Βλάχων στις νέες οδηγίες, θα ήταν φανερό, κατά τη γνώμη του, η ταύτιση με την ρωσική εξωτερική πολιτική που ήθελε ενιαίο τον χριστιανικό πληθυσμό της αυτοκρατορίας. Η συγκεκριμένη όμως τροποποίηση δήλωνε την εσφαλμένη αντίληψη των Οθωμανών πως έτσι θα κατασιγάσουν τις «αντεγκλήσεις μεταξύ Ρουμούνων και Ελλήνων» και τις διαμαρτυρίες τους στις αρχές. Αντιλήφθηκε, επίσης, μέσω μέλους της επιτροπής απογραφής με τον οποίο επικοινωνούσε, ότι ενώ δίδουν στους απογραφόμενους νοφούζια μόνο με την ένδειξη της θρησκείας, εξακολουθούν αυτοί, τουλάχιστον σε εκείνη την περιοχή, να μαθαίνουν μέσω του ληξιαρχικού βιβλίου αν καταχωρήθηκαν ως «Ρουμ» ή «Μπουλγάρ» ή επί τη βάση «άλλου τινός νεοτεύκτου έθνους». Σε κάθε περίπτωση, συμπέρανε, η ρύθμιση είναι προσωρινή, καθώς

⁹⁰ «Μετάφρασις εξ αντιγράφου», ΠΑΘ, τ.Β', σ.289-290.

εξακολουθούν να κατατάσσονται οι χριστιανοί βάσει του έθνους, πολύ περισσότερο που η διάσπαση των χριστιανών συμφέρει «τοis Τούρκois, και άλλois ίσως». Ως τη στιγμή εκείνη, ενημέρωνε το ΥΠΕΞ, πως δεν μπορεί να διατυπώσει με βεβαιότητα αν συμφέρει στις ελληνικές θέσεις ή βλάπτει η καταγραφή όλων των χριστιανών ως «Χριστιάν», διότι, ως μη ώφειλε, αναγνώριζε η Υ.Π. πως υφίστανται «ανύπαρκτοι εθνικότητες και δημιουργείται και νέα τοιαύτη, η των ορθοδόξων Αλβανών»⁹¹. Ένα άλλο πρόβλημα που επισήμανε, όμως, ήταν η πρόθεση των Οθωμανών να απογράψουν οπωσδήποτε, με κάθε τρόπο, το μουσουλμανικό στοιχείο στις ευρωπαϊκές περιοχές σε ποσοστό 80%.

Ενημέρωσε, επίσης, το ΥΠΕΞ για την έναρξη της απογραφής στην Ξάνθη και την Γκιουμουλτζίνα, σε μια ευνοϊκή για τις ελληνικές θέσεις περίοδο, μετά από ενέργειες του Μητροπολίτη Ξάνθης, ο οποίος επέτυχε να γίνει η απογραφή σε περίοδο που φεύγουν προς τις πατρίδες τους, για ένα διάστημα, οι καπνεργάτες που προέρχονταν από βουλγαρικές-σχισματικές περιοχές⁹². Στα προβλήματα που προέκυψαν στην ευρύτερη περιοχή, κυρίως λόγω των χειρισμών των κατά τόπους οθωμανικών αρχών, ο Ι.Δραγούμης προσπάθησε να επέμβει συνεργαζόμενος με τον Μητροπολίτη Ξάνθης⁹³. Οι Ξανθιώτες αρνήθηκαν να απογραφούν μόνο ως «Χριστιάν» και καθυστέρησαν με έντονες διαμαρτυρίες την έναρξη της απογραφής, ώσπου τον Νοέμβριο αναβλήθηκε επ' αόριστον. Κάποιοι εξ αυτών φυλακίστηκαν για ένα σύντομο διάστημα. Την ίδια διαμαρτυρία έκαναν και οι κάτοικοι της Γκιουμουλτζίνας και του Σουφλίου⁹⁴.

Το θέμα πήρε μεγάλες διαστάσεις. Σε επιστολή του ο Πρέσβης προς τον Πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργό Εξωτερικών Δημήτριο Ράλλη (1844-1921), τον ενημέρωσε για την «αρρενωπόν στάσιν»

⁹¹ Ημ.4/10/1905, ΠΑΘ, τ.Β', σ.294-296.

⁹² Ημ.8/10/1905, ΠΑΘ, τ.Β', σ.299-300.

⁹³ Ημ.17/10.1905, ΠΑΘ, τ.Β', σ.304-306.

⁹⁴ Ημ.8/11/1905, ΠΑΘ, τ.Γ', σ.65-66.

των Ξανθιωτών. Στο ζήτημα αναμείχθηκε και το Πατριαρχείο. Μερικοί από τους Συνοδικούς Αρχιερείς πρότειναν πως, επειδή το ζήτημα αφορά το «πανελλήνιον», η Μεγάλη Εκκλησία πρέπει να στείλει υπόμνημα στην Ευρώπη, το οποίο θα αποτελεί την επίσημη διαμαρτυρία του Έθνους. Το πρόβλημα εντοπιζόταν ιδιαιτέρως στην απογραφή των Βλάχων. Ο Πατριάρχης πάντως, είχε πληροφορίες πως η ιδιαίτερη στήλη στα έγγραφα της απογραφής δεν αφορά όλους τους Κουτσόβλαχους, αλλά μόνο τους ρουμανίζοντες. Άλλοι Συνοδικοί, όμως, δεν συμμεριζόταν αυτή την αισιοδοξία. Ο Πρέσβης έκλεισε την επιστολή με την παρατήρηση ότι το βέβαιο είναι πως το θέμα είναι σκοτεινό και χρήζει διαλεύκανσης⁹⁵.

Σε αυτές τις συνθήκες τον Δεκέμβριο του 1905 η απογραφή σε άλλες περιοχές είχε ολοκληρωθεί, σε άλλες εξελισσόταν και σε πόλεις όπως η Ξάνθη και η Γκιουμουλτζίνα, δεν είχε αρχίσει ακόμα⁹⁶. Τον Ιανουάριο του 1906, με απόφαση του Γενικού Επιθεωρητή των τριών Βιλαετιών (του ευρωπαϊκού τμήματος της Αυτοκρατορίας) Χιλμή πασά, οι αρχές θα απογράφουν τους Έλληνες ως «Ρουμ ορτοντόξ», τους Βούλγαρους ως «Χριστιάν Μπουλγάρ», ενώ αδιευκρίνιστο ήταν το θέμα των Βλάχων, πιθανότατα όμως θα ίσχυε το ίδιο. Αυτό άνοιγε τον δρόμο για τη διεξαγωγή της απογραφής στην Ξάνθη, τη Γκιουμουλτζίνα και το Σουφλί.⁹⁷

Πράγματι, η απογραφή διεξήχθη την περίοδο που ακολούθησε. Το Υποπροξενείο Ξάνθης, μάλιστα, που ιδρύθηκε για να διαχειριστεί την ταραγμένη αυτή περίοδο, έστειλε ενημέρωση για τα αποτελέσματα της απογραφής στη περιοχή, μόλις τον Δεκέμβριο του 1907, ονομάζοντάς την «απογραφή των ετών 1906/7»⁹⁸.

⁹⁵ Ημ.15/11/1905. ΠΑΘ, τ.Γ', σ.68-69.

⁹⁶ ΠΑΘ, τ.Α', σ.488.

⁹⁷ Επιστολή Υποπρόξενου Δεδέαγατς προς ΥΠΕΞ, Ημ.11/1/1906, ΠΑΘ, τ.Γ', σ.346-347.

⁹⁸ ΠΑΘ, τ.Α', σ.521-522 και 528-529.

2.2. Τα αποτελέσματα της απογραφής

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, για κάθε περιοχή συντάχθηκαν κατά καιρούς διαφορετικές απογραφές και στατιστικές, εξυπηρετώντας τα αντίστοιχα εθνικά συμφέροντα. Σε αυτές δεν υπάρχει απόκλιση μόνο στους παρουσιαζόμενους αριθμούς. Πολύ σημαντικός για κάθε πλευρά ήταν και ο τρόπος με τον οποίο θα χαρακτηρίζονταν οι κοινωνικές ομάδες, οι οποίες απογραφόταν.

Προκειμένου να μελετηθούν τα επίσημα αποτελέσματα των οθωμανικών αρχών στο Βιλαέτι Αδριανούπολης, αντλούνται στοιχεία από τη μελέτη του Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*⁹⁹. Σε αυτήν παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της οθωμανικής στατιστικής των ετών 1906/7, σε όλες τις διοικητικές περιφέρειες της αυτοκρατορίας. Οι κάτοικοι, που ο αριθμός τους χωρίζεται και ανάλογα με το φύλο (M/F), διαιρούνται σύμφωνα με τις κατηγορίες που σημείωσαν οι οθωμανικές αρχές και τις οποίες αποδίδει ο συγγραφέας της μελέτης στα αγγλικά.

Στο Βιλαέτι Αδριανούπολης οι εθνοτικές ομάδες που συναντώνται είναι οι: Μουσουλμάνοι (Muslims), Έλληνες (Greeks), Αρμένιοι (Armenians), Βούλγαροι (Bulgarians), Ουνίτες (Greek Catholiks), Αρμένιοι Καθολικοί (Armenian Catholiks), Διαμαρτυρόμενοι (Protestants), Ρωμαιοκαθολικοί (Latins), Εβραίοι (Jews), Αθίγγανοι (Gypsies) και αλλοδαποί (Foreigners). Είναι προφανές, από τα παραπάνω, πως ως Έλληνες χαρακτηρίζονται οι απογραφέντες Ρωμηοί (Rum) και σε αυτούς περιλαμβάνονται όλοι οι πατριαρχικοί ανεξαρτήτως γλώσσας. Για τον λόγο αυτό δεν υπάρχει αναφορά σε πατριαρχικούς ετερόγλωσσους (π.χ. Αλβανόφωνους ή Τουρκόφωνους) ούτε στο Βιλαέτι Αδριανούπολης, ούτε αλλού. Επίσης, οι Βλάχοι (Wallachians) ενώ σημειώνονται σε άλλα βιλαέτια, όπως π.χ. αυτό του Μοναστηρίου (Manastir), δεν

⁹⁹ Karpat K. 1985, σ.166-167.

καταγράφονται καθόλου στο Βιλαέτι Αδριανούπολης, παρόλο που υπήρχαν, δείγμα ότι δηλώνοντας Έλληνες δεν συμπεριλήφθηκαν στους ρουμανίζοντες, όπως σε άλλες περιπτώσεις στη Μακεδονία¹⁰⁰. Ως Βούλγαροι καταγράφονται, αντίστοιχα, οι Εξαρχικοί -γι' αυτό και οι Ουνίτες αποτελούν ξεχωριστή κατηγορία. Αδιευκρίνιστη είναι η θρησκευτική προέλευση των Αθίγγανων. Εφόσον, όμως, οι μουσουλμάνοι απογράφονται χωρίς κανένα άλλο προσδιορισμό γίνεται σαφές πως οποιαδήποτε άλλη στήλη αφορά μη μουσουλμανικές ομάδες. Τα αποτελέσματα της απογραφής στο Βιλαέτι Αδριανούπολης, όπως καταγράφονται στην παραπάνω μελέτη, είναι τα εξής:

<u>ΣΑΝΤΖΑΚΙ</u>	<u>ΜΟΥΣΟΥΛ.</u>	<u>ΕΛΛΗΝΕΣ</u>	<u>ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ</u>	<u>ΡΩΜΑ</u>	<u>ΟΥΝΙΤΕΣ</u>	<u>ΑΡΜΕΝΙΟΙ</u>	<u>ΕΒΡΑΙΟΙ</u>	<u>ΣΥΝΟΛΟ</u> ¹⁰¹
Α/Γ	Α/Γ	Α/Γ	Α/Γ	Α/Γ	Α/Γ	Α/Γ	Α/Γ	
ΑΔΡ/ΠΟΛΗΣ	89007/64886	53066/50192	18759/18024	990/923	164/106	2493/2406	7769/7765	316615
ΓΚΙΟΥΜΟΥΛ.	121725/118145	11614/9931	14929/13685	99/102	8/9	262/231	640/650	292120
40 ΕΚΚΛΗΣ.	41252/37086	35752/34749	14727/15009	293/280	101/106	91/58	821/878	181204
ΔΕΛΕΑΓΑΤΣ	23438/20297	14508/13065	8625/8298	-	3/4	215/241	167/159	89033
ΡΑΙΔΕΣΤΟΥ	40408/36405	28114/25313	2768/2978	387/312	68/52	11876/7138	1365/1289	159002
ΚΑΛΛΙΠΟΛΗΣ	13374/12581	33239/31365	669/805	-	-	550/583	1241/1095	95822
ΣΥΝΟΛΟ:	618.604	340.908	119.476	3.386	621	26.144	23.839	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ: 1.133.796

Οι ελληνικές προξενικές αρχές είχαν υπόψη τις οθωμανικές στατιστικές και παράλληλα προσπαθούσαν να έχουν πρόσβαση στις βουλγαρικές. Στο αρχείο του ΥΠΕΞ, σε φάκελο του 1906, βρίσκεται αχρονολόγητος πίνακας «τουρκικής στατιστικής του πληθυσμού

¹⁰⁰ Συνεπώς, ήταν σωστές οι πληροφορίες που είχε ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' στη διαφωνία του με Συνοδικούς Αρχιερείς, στην οποία υποστήριξε πως χωριστή καταγραφή θα γίνει μόνο για τους ρουμανίζοντες Βλάχους και όχι για τους Ελληνόβλαχους. Βλ. υποσημείωση 95.

¹⁰¹ Στον συνολικό πληθυσμό κάθε σαντζακίου, αλλά και στο γενικό σύνολο του πληθυσμού του βιλαετίου συμπεριλαμβάνεται και μικρός αριθμός Ρωμαιοκαθολικών, Αρμενίων Καθολικών, Προτεσταντών και αλλοδαπών.

Μακεδονίας και Θράκης»¹⁰². Από το έτος του φακέλου που βρίσκεται, ενδέχεται να σχετίζεται με την απογραφή που εξελισσόταν το έτος αυτό, ωστόσο ο συνολικός αριθμός των κατοίκων του Βιλαετίου Αδριανουπόλεως ανέρχεται σε 1.057.283 άτομα¹⁰³, ενώ στην παραπάνω μελέτη, όπως αναφέρθηκε, οι κάτοικοι ήταν 1.133.796. Από αυτή τη πληροφορία και μόνο, είναι φανερό πως δεν ταυτίζονται οι δύο πίνακες, άρα πρόκειται είτε για άλλη απογραφή, είτε για την ίδια, πριν όμως ολοκληρωθεί ή εκδοθεί επίσημα. Οι εθνότητες που παρουσιάζονται, ωστόσο, είναι γενικά οι ίδιες ως προς τη μεταξύ τους διάκριση.

Η επίσης αχρονολόγητη «βουλγαρική στατιστική» που βρίσκεται στον ίδιο φάκελο¹⁰⁴ καταγράφει συνολικό πληθυσμό στο βιλαέτι 997.482 κατοίκους. Αυτοί διαιρούνται σε 188.484 Βούλγαρους, 492.253 Μουσουλμάνους, 264.456 Έλληνες, 9.960 Αλβανούς, 250 Κουτσόβλαχους, 1.925 Αθίγγανους, 22.121 Ισραηλίτες και 18.033 άλλες εθνικότητες.

Το Ελληνικό Προξενείο Αδριανουπόλεως είχε συντάξει και δικό του πίνακα του πληθυσμού ανά σαντζάκι και καζά. Ο συνολικός αριθμός του βιλαετίου σε αυτή τη στατιστική ανέρχεται σε 1.026.973 κατοίκους. Ο πληθυσμός διακρίνεται σε «Έλληνες Ορθόδοξους», «Μωαμεθανούς», «Βούλγαρους Σχισματικούς», «Αρμένιους», «Ισραηλίτες» και «Ουνίτες»¹⁰⁵.

Ανάμεσα στους ελληνικούς πίνακες εκείνης της περιόδου, βρίσκεται και η «Στατιστική του Χριστιανικού και ιδίως του Ορθοδόξου πληθυσμού της Θράκης, Βιλαέτιον Αδριανουπόλεως», με ημερομηνία 31 Ιουλίου 1906, την οποία κατάρτισε ο Στρατιωτικός ακόλουθος της Βασιλικής Πρεσβείας, Ταγματάρχης Ν. Κοντογιάννης. Σε αυτή το Βιλαέτι Αδριανούπολης χωρίζεται στις περιοχές που εκτείνονται οι Μητροπόλεις

¹⁰² ΠΑΘ, τ.Γ', σ.85-89.

¹⁰³ Μουσουλμάνοι: 558.638, Ελληνορθόδοξοι: 318.761 και Βούλγαροι: 127.730. Οι υπόλοιποι μοιράζονται σε Καθολικούς, Αρμένιους, Εβραίους, Κόπτες Μουσουλμάνους, Κόπτες μη Μουσουλμάνους και σε «διάφορους». Στο Βιλαέτι Αδριανούπολης δεν καταγράφονται χωριστά Βλάχοι και Αθίγγανοι όπως σε άλλα Βιλαέτια.

¹⁰⁴ ΠΑΘ, τ.Γ', σ.90.

¹⁰⁵ ΠΑΘ, τ.Γ', σ.82-83.

και οι χριστιανοί κάτοικοι διακρίνονται -βάσει της έρευνάς του- σε «Ορθοδόξους Ελληνίζοντες», σε «Αρμένιους Ορθοδόξους», σε «Σχισματικούς» και σε «Καθολικούς», ενώ γίνεται αναφορά και στους «Εβραίους». Οι «Ορθόδοξοι Ελληνίζοντες» με τη σειρά τους ξεχωρίζουν σε «Ελληνόφωνους», «Βουλγαρόφωνους», «Αλβανόφωνους» και «Τουρκόφωνους»¹⁰⁶.

Παρά τις διαφορές τους, οι παραπάνω πίνακες περιέχουν και κοινά στοιχεία. Σε όλους καταγράφεται η υπεροχή του μουσουλμανικού στοιχείου έναντι του διαιρεμένου χριστιανικού, έστω και σε άλλη κλίμακα. Επίσης, οι Ελληνορθόδοξοι είναι περισσότεροι από τους Βούλγαρους-Εξαρχικούς, ακόμη και στη «βουλγαρική στατιστική», που συναντάται στο Αρχείο του ΥΠΕΞ. Η παρουσία, ωστόσο, άλλων «εθνοτήτων» ή ο καταμερισμός ή όχι των υπαρχουσών εθνικών και θρησκευτικών ομάδων είχε σχέση με την οπτική γωνία και τα συμφέροντα της κάθε πλευράς. Άλλωστε, και ίδια η ένταξη των ορθοδόξων κατοίκων σε κάθε μια από τις παραπάνω πληθυσμιακές ομάδες, ήταν αποτέλεσμα ιστορικών συγκυριών, εθνικών και θρησκευτικών επιδράσεων, παιδείας και οικογενειακής ανατροφής και φυσικά προσωπικών ή κοινοτικών επιλογών, όταν υπήρχε αυτή η δυνατότητα.

¹⁰⁶ ΠΑΘ, τ.Γ', σ.153. Για τα αναλυτικά τα στοιχεία των δύο παραπάνω ελληνικών στατιστικών, καθώς και της βουλγαρικής, βλ. το Παράρτημα II, της παρούσης εργασίας. Για περισσότερους στατιστικούς πίνακες της εποχής και τη σχέση μεταξύ τους βλ. Χολεύα Ε. 2015, σ.784-787.

I. ΧΑΡΤΕΣ

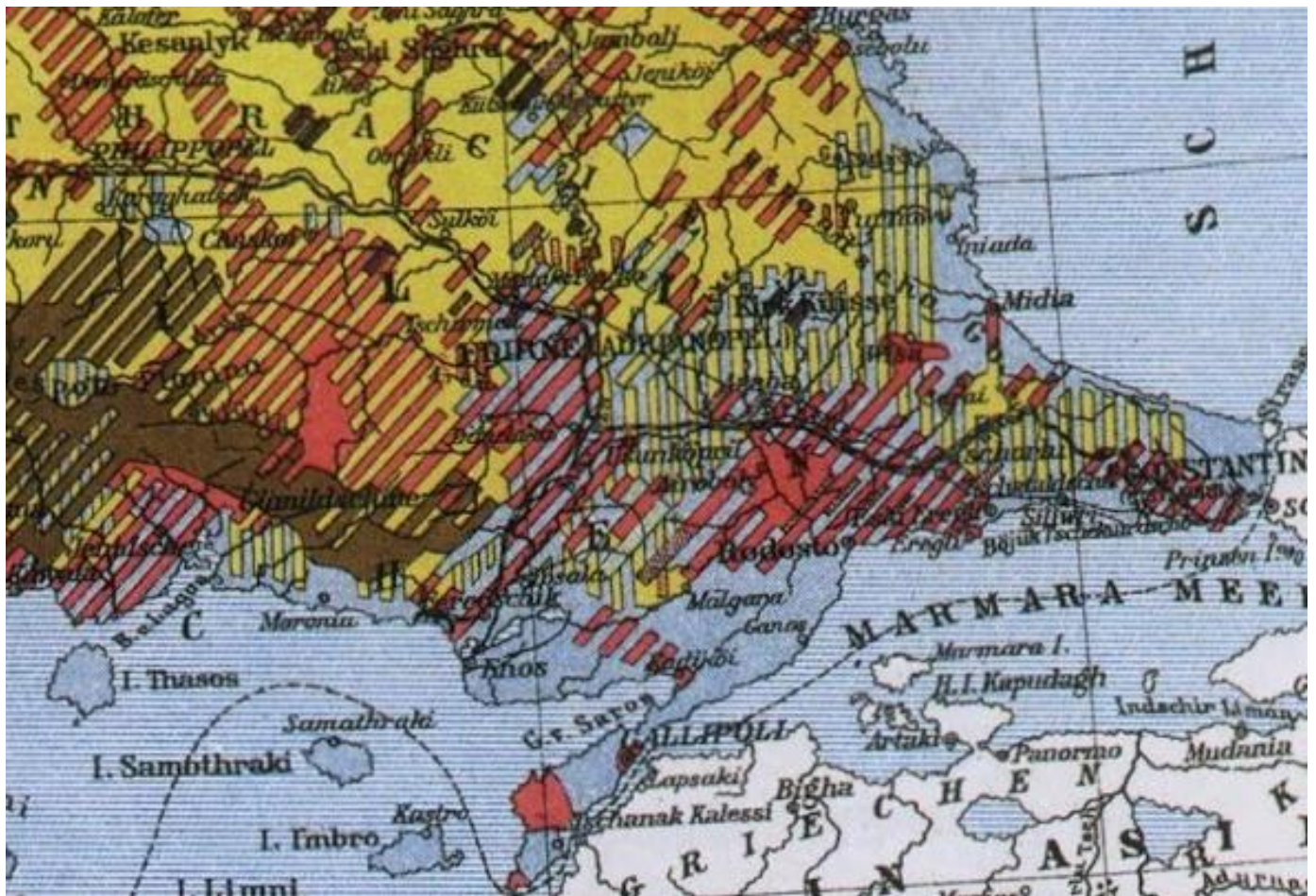
ΒΙΛΑΕΤΙ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ
 Κλίμακα 1 : 2.000.000
 0 20 40 60 χλμ.
 1

— Όρια Βιλαετίων
 — Όρια Σαντζακίων
 - - - Όρια Καζάδων

Κ Καζάς
 Σ Σαντζάκι

Γενικό Επιτελείο Στρατού (1998), Ο Μακεδονικός Αγώνας και τα γεγονότα στη Θράκη (1904-1908), Μέρος Α΄, Αθήνα.

Εθνογραφικός Χάρτης του Προξένου της Αυστροουγγαρίας στην Αδριανούπολη Carl Sax (1877), απόσπασμα της περιοχής της Θράκης.

Farben Erklärung:												
Romanen			Russen	Serbo-Kroaten	Bulgaren			Hellenen		Skipetaren	Kaukasien	Turanier
Graeco Walachen	Pindus Walachen	Moldo Walachen	Alt Russen	Griechisch orthodoxe Serben.	Serbe Bulgaren.	Schismatisch orthodoxe Bulgaren.	Graeco Bulgaren.	Orthodoxe Griechen	Graeco Albanesen.	Griechisch orthodoxe Albanesen.		
				Lateinisch katholische Serbo-Kroaten		Katholische Bulgaren.				Katholische Albanesen.		
				Mohamedan. Serbo-Kroaten (Bosnische Türken)		Mohamedanische Bulgaren. (Pomaken)		Mohamedanische Griechen		Mohamedanische Albanesen.	Tscherkessen (und Abchasen)	Tataren.
												Türken (und Turkomanen).

Πηγή:

https://wikimediafoundation.org/wiki/File:Ethnographic_map_of_European_Turkey_from_1877_by_Carl_Sax.jpg

II. ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

Β. Προξενίων της Ελλάδος εν Αδριανουπόλει Νομός Αδριανουπόλεως Ελληνικός Πίναξ στατιστικός του πληθυσμού του Νομού κατ'εθνικότητα								
Όνομα Σαντζακίου	Όνομα Καζά	Έλληνες Ορθόδοξοι	Μωαμεθανοί	Βούλγαροι Σχισματικοί	Αρμένιοι	Ισραηλίται	Ούνται	Ολικός πληθ. Καζά
Αδρια- νού- πολις	Άδρ-πολις	41.285	44.953	7.000	3.500	9.500	300	106.538
	Χαφσα	9.160	8.235	730	-	-	-	18.125
	Διδυμότεγχαν	22.080	6.315	1.460	150	1.110	-	31.115
	Μουσταφ.πασα	7.000	10.000	13.000	-	400	-	30.400
	Όρτάκιοι	14.562	15.273	4.060	-	-	300	34.195
	Ουζούν-Κιοπρού	19.197	10.610	5.600	-	-	-	35.407
	Κίρτζαλη	-	32.000	-	-	-	-	32.000
	Τό όλον	113.284	127.386	31.850	3650	11.010	600	287.780
40 Εκκλη- σιών	40 Εκκλησιών	28.171	16.420	14.695	-	880	-	60.166
	Άγαθούπολις	8.050	1.250	1.700	-	-	-	11.000
	Βιζύη	16.815	9.140	-	-	-	-	25.955
	Μήδεια	9.180	660	400	-	-	-	10.240
	Λουλέ-Μπουργκάζ	7.662	13.839	655	50	230	-	22.436
	Μπαμπά Εσκή	6.624	9.728	975	-	-	-	17.327
	Τύρνοβον	-	2.150	10.230	-	-	-	12.380
	Τό όλον	76.502	53.187	28.655	50	1.110	-	159.504
Ραιδε- στός	Ραιδεστός	26.020	20.775	-	13.000	2.500	-	62.295
	Τυρολόη	11.100	13.500	-	1.600	1.300	-	27.500
	Μάλγαρα	15.020	14.390	2.730	3.200	-	396	35.736
	Χαρισούπολις	3.410	15.060	250	-	-	-	18.720
	Τό όλον	55.550	32.613	2.980	17.800	3.800	396	144.251
Καλλι- πολις	Καλλιόπολις	17.869	11.487	-	1.250	1.850	-	32.456
	Μάδυτας	8.967	5.252	-	30	-	-	14.249
	Μυριάφυτον	19.206	1.569	-	-	-	-	20.775
	Περίστας	12.046	2.935	-	-	-	-	14.981
	Κεσσάνη	12.343	11.378	2.000	-	-	-	25.713
	Τό όλον	70.431	32.613	2.000		1.850	-	108.174
Δεδε- αγάτς	Δεδεαγάτς	7.371	10.670	11.538	350	230	-	29.979
	Αϊνος	3.600	3.590	-	-	-	-	7.190
	Σουφλί	17.880	32.140	5.380	30	20	100	55.550
	Τό όλον	28.851	46.400	16.738	380	250	100	95.719
Γκιου- μουλ- τζίνα	Γκιουμουλτζίνα	9.160	50.000	10.550	800	1.200	-	71.710
	Ξάνθη	10.275	22.000	1.695	100	80	-	34.150
	Άχνη Τσελεμπή	2.310	20.000	12.875	-	-	-	35.185
	Δαρή-Δεδέ	-	20.000	500	-	-	-	20.500
	Εγρί-Δερέ	-	35.000	-	-	-	-	35.000
	Σουλτάν-Γερί	-	38.000	-	-	-	-	38.000
	Τό όλον	21.745	185.000	25.620	900	1.280	-	234.545
	Σύν. Βιλαετίου	366.363	508.311	107.843	24.060	19.300	1.096	1.026.973

Πηγή:

Π. Γεωργαντζή (2000), *Προξενικά Αρχεία Θράκης*, τ.Γ', Ξάνθη, σ.82-83

**Στατιστική
τοῦ Χριστιανικοῦ καί ἰδίως τοῦ Ὁρθοδόξου πληθυσμοῦ τῆς Θράκης
Βιλαέτιον Ἀδριανουπόλεως**

α.α.	Μητροπόλεις (ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολᾶς)	Κάτοικοι	Ὁρθόδοξοι	Ἑλληνίζοντες	Ἀρμένιοι Ὁρθόδοξοι	Σχισμα- τικοί	Καθολικοί	Παρατηρήσεις
		Ἑλληνό- φωνοὶ	Βουλγαρό- φωνοὶ	Ἀλβανό- φωνοὶ	Τουρκό- φωνοὶ			
1	Ξάνθης	20.400	3.510	-	-	-	13.570	-
2	Λιτίσης	8.755	2.061	-	-	-	6.390	1.440
3	Μαρωνείας	20.000	910	-	270	-	-	-
4	Ἀδριανουπόλεως	65.265	6.055	770	-	-	13.345	425
5	Διδυμοτείχου	42.185	-	4.950	2.250	-	6.350	100
6	Αἰνίου	12.200	160	-	-	-	11.620	150
7	Βιζύης	20.990	1.650	-	-	-	1.000	-
8	Ηρακλείας	49.515	-	-	-	-	6.610	1.095
9	Καλλιουπόλεως	22.833	-	-	-	1.250	-	-
10	Μυριοφύτου	17.410	-	-	-	-	-	-
11	Γάνου καὶ Χώρας	14.460	-	-	-	-	-	-
	Τό ὅλον	294.013	14.346	5.720	2.520	1.250	58.885	3.210
	Τό ὅλον τῶν ἐλληνιζόντων				316.599			

Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 31 ἰουλίου 1906
Ὁ Στρατιωτικὸς ἀκόλουθος τῆς Β. Πρεσβείας
(ὑπ.) Ν. Κοντογιάννης, Ταγματάρχης

Πηγή:

Π. Γεωργαντζή (2000), *Προξενικά Αρχεῖα Θράκης*, τ.Γ', Ξάνθη, σ.153.

Βουλγαρική στατιστική κατ' ἐθνικότητα τοῦ Νομοῦ Ἀδριανουπόλεως

α.α.	Διοικήσεις	Βούλγαροι Ποσοστό	Μουσουλμ. Ποσοστό	Ἕλληνες Ποσοστό	Ἀλβανοὶ Ποσοστό	Κουτσόβλαχ. Ποσοστό	Ἀθίγγανοι Ποσοστό	Ἰσραηλῖται Ποσοστό	Διαφ. ἐθνικот.	Ὅλικόν ἀθροισμα
1.	Ἀδριανου πόλεως	68.890 (23,38)	131.258 (44,54)	63.997 (21,71)	9.960 (3,38)	25	500 (0,17)	15.650 (5,31)	4.400	294.680
2.	40 Ἐκκλη- σιῶν	59.028 (32,82)	62.535 (34,78)	55.979 (31,13)	-	-	875 (0,48)	1.400 (0,79)	5	179.822
3.	Γκιουμουλ- τζίνας	21.214 (9,28)	193.169 (84,48)	12.896 (5,64)	-	225 (0,28)	-	729 (0,32)	612	228.620
4.	Δεδεαγάτς	21.999 (27,56)	30.520 (38,24)	25.977 (32,54)	-	225 (0,28)	550 (0,68)	240 (0,30)	300	79.811
5.	Καλλιπόλεως	1.807 (1,91)	29.640 (31,26)	60.205 (63,49)	-	-	-	1.876 (1,97)	1287	94.815
6.	Ραιδεστοῦ	15.546 (12,98)	45.131 (37,69)	45.402 (37,91)	-	-	-	2.226 (1,85)	11.429	119.734
	Τό ὅλον	188.484	492.253	264.456	9.960	250	1.925	22.121	18.033	997.482

Πηγή:

Π. Γεωργαντζή (2000), *Προξενικά Αρχεῖα Θράκης*, τ.Γ', Ξάνθη, σ.90.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές:

Γεωργαντζής Π. Α. (1998-2001). *Προξενικά Αρχεία Θράκης [ΠΑΘ]*, τ. Α'-Δ'. Ξάνθη.

Βοηθήματα:

Douglas D. (1989). *Η εννοποίηση της Ελλάδας 1770-1923* (3η έκδ.). (Μετάφραση: Α.Ξανθόπουλος). Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Inalcik H., & Quataert D. (2011). *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Β':1600-1914. (Μετάφραση: Μ.Δημητριάδου). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Karpat K. (1985). *Ottoman Population 1830-1914*. The University Of Wisconsin Press.

McCarthy J. (2000). *Muslims in ottoman Europe: population from 1800 to 1912*. Nationalities Papers, Vol.28, No.1. σσ.29-43.

Αργυρόπουλος Α. (2003). *Ο ύστερος βίος της ελληνικής εκπαίδευσης στη μείζονα Θράκη (Βιλαέτι Αδριανουπόλεως) κατά την περίοδο 1900-1922* (διδακτορική διατριβή). Θεσσαλονίκη.

Βακαλόπουλος Κ. Α. (1996). *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Θράκη* (4η έκδ.). Θεσσαλονίκη-Αθήνα: Αφοί Κυριακίδη.

Γενικό Επιτελείο Στρατού. (1998). *Ο Μακεδονικός Αγώνας και τα γεγονότα στη Θράκη (1904-1908)*. Μέρος Α'-Β'. Αθήνα.

Γεωργαντζής Π. Α. (2005). "Τα ελληνικά Προξενικά Πρακτορεία Καραγασίου και Γκιουμουρτζίνας (184;-1874)". Στο *Μεταβυζαντινή Θράκη (ΙΕ'-ΙΘ'αι.)*, 3ο Διεθνές Συμπόσιο Θρακικών Σπουδών 25-30/5/1998, Πρακτικά. Κομοτηνή.

Γούναρης Β. Κ. (Εισαγωγή) (1998). *Η τελευταία φάση της ένοπλης αναμέτρησης στη Μακεδονία (1907-1908)*, 100 έγγραφα από το Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών της Ελλάδος. Θεσσαλονίκη: Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα.

Δαλάτσης Δ. (2011). *Οι Αρβανίτες της Ανατολικής Θράκης*. Ανάκτηση 1/10/2016, από <http://arvanitesthrace.blogspot.gr/2011/11/blog-post.html>

- Θεοδώρου Φ. (2001). *Μυστικές απελευθερωτικές οργανώσεις στην Ανατολική Θράκη, αρχές 20ου αι. (διδασκτορική διατριβή)*. Θεσσαλονίκη.
- Κολτσίδα Α. Μ. (1994). *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στον βαλκανικό χώρο (1850-1913)* . Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Κονόρτας Π. (2000). "Από τα μιλλέτ στα έθνη: Διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στη Θράκη (19ος-αρχές 20ου αιώνα)". Στο *Θράκη, Ιστορικές και Γεωγραφικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Ε.Ι.Ε. σσ.169-195.
- Κουκούδης Α. (2000). *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Λιάπης Α. (2005). "Οι Ρωμά της Κομοτηνής στο έργο του Ελβιγιά Τσελεμπί". Στο *Μεταβυζαντινή Θράκη (ΙΕ'-ΙΘ' αι.)*, 3ο Διεθνές Συμπόσιο Θρακικών Σπουδών 25-30/5/1998, Πρακτικά. Κομοτηνή.
- Μπακιρτζής Ι. (2000). *Σκέψεις για την εφαρμογή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων του 19ου αι., η περίπτωση της Θράκης*. Ξάνθη: Εκδοτικός Οίκος Σπανίδη.
- Παπαθανάση-Μουσιοπούλου Κ. (1977). *Ελληνικά Προξενία στη Θράκη, τ.Β'.* Αθήνα.
- Σταυρίδης Β. (1996). *Επισκοπική Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Τσικαλουδάκη Μ. (2003). "Η Θράκη 1871-1909, Η εποχή των ανταγωνιστικών εθνικισμών". Στο Β. Παναγιωτόπουλος (Διεύθυνση), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ.5. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χολέβα Ε. (2015). *Εθνικές αντιπαραθέσεις στη Νότια Θράκη: κοινωνικές, οικονομικές και ιδεολογικές παράμετροι: η περίπτωση της μητροπόλεως Αδριανουπόλεως, 1870-1912 (διδασκτορική διατριβή)*. Αθήνα.
- Ψάλτης Σ. (1919). *Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου. Α' Στατιστικά περί του ελληνικού πληθυσμού πληροφορία*. Αθήναι.